

CSÁKÓ JUDIT

A XI. SZÁZADI MAGYARORSZÁG A FRANCIA KÚTFŐK TÜKRÉBEN

Bevezetés

Dolgozatomban¹ azt kívánom megvizsgálni, hogyan jelent meg a kora Árpád-kor magyarsága a francia területen keletkezett elbeszélő forrásokban. Bemutatom, milyen kép élt a királyságról francia földön a kereszténység felvételét, az államalapítást követő évtizedekben, valamint választ keresek arra a kérdésre, mennyi időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a kalandozó magyarsághoz kapcsolódó emlékek a feledés homályába vesszenek, és helyettük megjelenjen a keresztény világ periferiáján helyet foglaló Árpádok országának képe. Amennyiben a szövegek ezt lehetővé teszik, kísérletet teszek arra is, hogy a kútfők közötti filológiai rokonság alapján rekonstruáljam az információáramlás lehetséges útjait.

A francia–magyar érintkezések kutatása hosszú múltra tekint vissza történettudományunkban, de mindeddig az általam vizsgálni kívánt periódussal kapcsolatban nem született összefoglaló jellegű munka. Ahogyan a későbbiekben írásomban is szólok róla, a témához tartozó kérdések egy része elég részletes tárgyalást kapott már a szakirodalomban. Ennek ellenére úgy vélem, nem teljesen haszontalan a korai Árpádok Magyarországa és a francia területek között a választott időszakban meglévő összeköttetéseket az elbeszélő források tanúsága alapján újra megvizsgálni. Dolgozatomban elsősorban a francia kútfőkből kibontakozó magyarságképet elemzem — ezáltal is illeszkedni szeretnék a napjainkban nagy népszerűségnek örvendő és már számos eredményt felvonultató kulturális kontaktológiai vizsgálatok sorába. Ez a művelődéstörténeti kutatások részét képező terület arra tesz kísérletet, hogy feltárja azon érintkezési pontokat, „amelyek két civilizáció, nemzet vagy etnikum kulturális produktumait összekötik,

1 Jelen írás *Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett kútfők tükrében* címmel az ELTE Történettudományi Doktori Iskolájának Történelem Segédtudományai Doktori Programján készülő disszertációm része. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani munkám során nyújtott segítségéért témavezetőmnek, Dr. Körmendi Tamás egyetemi adjunktusnak.

kölcsönösen megtermékenyítik, filológiai és forráskritikai módszerekkel verifikálják”.²

Munkámban a XI. századdal foglalkozom, de nem zárom le elemzésemet az 1100. esztendőnél. Az Árpád-kori magyar történelmet tárgyaló munkák is általában a Szent István uralkodásától Könyves Kálmánig terjedő időszakot kezelik egységes periódusként. Írásomban én is ezt a korszakhatárt választom, annál is inkább, mert a kiterjesztést a XI. század legvégén meginduló keresztes hadjáratok forrásanyagának vizsgálata is megkívánja.

Érdemes leszögezni, mit is értek francia területek alatt a jelen dolgozatban. Egységes Franciaországról a XI. század folyamán nem beszélhetünk, csupán nyelvjárásaikban is különböző grófságok, hercegségek halmazáról, amelyek egy része legfeljebb névlegesen ismerte el a francia király főségét.³ Így, amikor munkámban francia vidékeket említek, semmiképpen sem érthetők ezek alatt egy akkor egységes királysághoz tartozó területeket. A jelenleg Franciaország részét képező térségekkel való kapcsolatok mellett a vallon betelepülések, az I. András idején hazánkba érkező vallon főpapok példája is igazolja a mai Belgiummal való összeköttetéseket.⁴ Bár ezek a területek korszakunkban a Német-római Birodalom részét képezték,⁵ kultúrájuk, nyelvük révén erősen kötődtek a Capetingek fennhatósága alá tartozó régiókhoz. Az innen magyar földre érkező *hospesek* a franciákhoz, olaszokhoz hasonlóan *Latiniként* kerülnek említésre töredékes

2 V. Molnár László: Kulturális kontaktológia és történelemtanítás. Gondolatok 2004-ben. A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai, Gazda István vezetésével. Interneten: http://mek.niif.hu/05400/05411/pdf/VMolnar_Kontaktologia.pdf (Utolsó letöltés időpontja: 2011. 03. 18.)

3 Az ezredforduló környéki Francia Királyság viszonyairól ld.: *Barthélemy, Dominique*: L'Ordre seigneurial. Paris, 1990. (Nouvelle Histoire de la France médiévale 3.), különösen 13–27. p., illetve *Uő.*: L'an mil et la paix de Dieu. La France chrétienne et féodale 980–1060. Paris, 1999. 239–268. p.

4 A témával kapcsolatban ld. *Bárczi Géza*: A középkori vallon–magyar érintkezésekhez. In: Századok, 71. (1937) 399–416. p.; *Kristó Gyula*: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Bp., 2003. (A továbbiakban: *Kristó*, 2003. 167–177. p., 297–299. p. (Kisebbségkutatás kézikönyvek); *Tóth Péter*: Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után. In: Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére. Szerk.: Érszegi Géza. Tihany, 2007. (A továbbiakban: *Tóth*, 2007.) 31–36. p.; *Tóth Péter*: A vallonok legkorábbi betelepülése Magyarországra. In: A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve, 46. (2007) 543–548. p.

5 A vallon betelepülések kapcsán szóba kerülő Liège, illetve Verdun egyházai a kölni és a trieri érsekségeknek voltak alárendelve. Ld. *Kupper, J. – L.*: Lüttich. In: Lexikon des Mittelalters. VI. München, 2003. 25. p.; *Hirschmann, F. G.*: Verdun. In: Lexikon des Mittelalters. VIII. München, 2003. 1508. p.

forrásanyagunkban, ellentétben a birodalomból jövő német ajkú lakosokkal.⁶ A frank kultúra Keleten, a XI. század végétől megszülető keresztes államokban is jelen volt: ezen térségek historiográfiai termését is görcső alá veszem. Kissé anakronisztikusnak tűnhet tehát francia kapcsolatokról beszélni, az egyszerűség kedvéért mégis ezt a kifejezést vélem célszerűnek megtartani.

Dolgozatom tárgyát a korszak forrásanyagának filológiai vizsgálata képezi. Mielőtt azonban a kútfolk, illetve a belőlük kibontakozó magyarságkép bemutatására rátérnék, érdemes talán felvázolni, hogy pontosan milyen kapcsolatok is léteztek a Magyar Királyság és a francia területek között egy olyan korszakban, amikor a magyar uralkodók elsősorban a Német-római Birodalommal, illetve a környező államokkal kerültek kontaktusba.⁷ Az általam vizsgált periódusban három

6 Kristó, 2003. 167. p.

7 A korral foglalkozó összefoglaló kötetekben a francia kapcsolatok legfeljebb említés szintjén szerepelnek. Hóman Bálint a *Magyar történet* Szent István királyságáról szóló fejezetében rövid összefoglalóját nyújtja a clunyi mozgalom magyarországi hatásának (*Hóman Bálint — Szekfű Gyula: Magyar történet. I. köt. Bp., 1935². [A továbbiakban: Hóman — Szekfű, 1935².] 190–191. p.*). Érinti a magyar–francia kapcsolatok kérdését akkor is, amikor említést tesz a pogánylázadás utáni vallon betelepülésekről (*Hóman — Szekfű, 1935². 253–255. p.*) vagy az első keresztes hadak átvonulásáról (*Hóman — Szekfű, 1935². 348. p.*) Kálmán a pápasághoz való viszonyának bemutatásakor beszél a francia szerzetesek lakta Somogyvár apátságáról is (*Hóman — Szekfű, 1935². 348. p.*) A tízkötetes Magyarország-történet megfelelő kötetében Györffy György is csupán néhány elszórt utalást tesz a francia–magyar összeköttetések meglétére. A jeruzsálemi zárandokút jelentőségével kapcsolatban említi meg Odilo clunyi apát ezzel kapcsolatos utalásait, az Adémar de Chabannes és Raoul Glaber krónikáiban található megjegyzéseket. Szerepelnek nála a lotharingiai betelepülések és Somogyvár 1091-es alapítása is (Magyarország története tíz kötetben. I/1. köt. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal. Bp., 1984. 816. p., 850–851. p., 926. p.). Makk Ferencnek az Árpád-kori Magyar Királyság külkapcsolatait bemutató műve sem szentel többet egy-két megjegyzésnél a korszak francia kapcsolatainak (*Makk Ferenc: Magyar külpolitika 896–1196. Szeged, 1996. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár]*), így ha ezekről tájékozódni szeretnénk, elsősorban a *Korai magyar történeti lexikon* vonatkozó szócikke nyújt támpontot annak vonatkozásában, hogy a francia–magyar érintkezések mely területeit érdemes vizsgálni a választott korszakban (*Sz. Jónás Ilona — Marosi Ernő: Francia–magyar kapcsolatok. In: Korai magyar történeti lexikon [9–14. század]. Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál — Makk Ferenc. Bp., 1994. 225–226. p.*). A francia nyelvű szakirodalomban megemlíthetjük Marie-Madeleine de Cevins nevét: a Szent István életét néhány éve monografikusan feldolgozó, a magyar történelem ezen korai szakaszát a francia (történész)közösséggel megismertetni kívánó szerző művét lapozgatva sem találjuk nyomát annak, hogy a kutató érdeklődését a Francia Királyság és a születő magyar állam között meglévő, ekkor ugyan még meglehetősen gyér kapcsolatok felkeltették volna (*Cevins, Marie-Madeleine de: Saint Étienne de Hongrie. Paris, 2004.*). A francia–magyar összeköttetések több évszázadra visszanyúló története ugyanakkor a XX. század elejétől kezdve

kérdéskör látszik kirajzolódni a magyar–francia érintkezések történetén belül. A már a Szent István korától meglévő egyházi kapcsolatok,⁸ illetve a források alapján is nehezen igazolható vallon betelepülések után a XI. század végén meginduló keresztes hadjáratok szolgáltattak alkalmat arra, hogy a hazánkkal addig csak a zarándokok beszámolóiból vagy német híradásokból értesüléseket szerző francia

vonzó témának bizonyult a magyar kutatók számára, és még ha vizsgálódásaik során nem is elsősorban a középkorra helyezték a hangsúlyt, egy-egy részkérdést megvilágító tanulmányaik kimerítő elemzését adják az államalapítástól Kálmán uralkodásáig terjedő korszak valamennyi, a vizsgálódásunk szempontjából érdekes momentumának. A század első feléből megemlíthetjük a magyar–francia művelődéstörténeti kapcsolatokat egy vékony kötetben feldolgozó Sötér István munkásságát, aki az Árpád-kor kapcsolatainak is szentel néhány oldalt (*Sötér István: Francia–magyar művelődési kapcsolatok*. Bp., 1941. 3–15. p. [Kincsestár: A Magyar Szemle Társaság kiskönyvtára 133.]). Gábrriel Asztrik 1944-ben dolgozza fel a magyar és a francia királyi udvarok középkori kapcsolatainak történetét. Témámmal kapcsolatban azonban csak a kötet első néhány oldala tartalmaz információkat (*Gábrriel Asztrik: Magyar–francia királyi udvar középkori kapcsolatai*. Pécs, 1944. 3–7. p.). Természetesen fontos itt kiemelni Eckhardt Sándor munkásságát, amely a magyar–francia irodalmi érintkezések vizsgálatakor máig megkerülhetetlen. Tanulmánykötetének számos darabja a középkori francia irodalmi emlékekben a magyarokról élő képre vonatkozik (*Eckhardt Sándor: De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises*. Paris, 1943. [Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée II] [A továbbiakban: *Eckhardt*, 1943.]).

- 8 A már Szent István idején jelentkező egyházi kapcsolatok legkorábbi példája Fulbert chartres-i püspök Bonipert pécsi püspökhöz szóló levele. Ezzel kapcsolatban ld. Fulbert levele. Ford.: Körözs Imre, bev., jegyz.: Thoroczkay Gábor. In: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. (A továbbiakban: *ÁKÍF*) 102–104. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.); *Nemerkényi Előd*: Latin klasszikusok középkori könyvtárakban: Magyarország a 11. században. In: *Magyar Könyvszemle*, 119. (2003) 1–17. p.; *Uő.*: Latin nyelvtan a székes-egyházi iskolában: Fulbert, Bonipert és egy elveszett Priscianus-kézirat. In: *Aetas*, 17. (2002) 4. sz. 77–88. p. A clunyi mozgalom magyarországi hatásával foglalkozik: *Galla Ferenc*: A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs, 1931. A Clunyvel meglévő összeköttetést Szent István és Odilo clunyi apát levélváltása is bizonyítja (Odilo levele. Ford.: Körözs Imre, bev., jegyz.: Thoroczkay Gábor. In: *ÁKÍF* 156–159. p.). A clunyi reform hatását a XI. század végén még egy jelentős esemény jelezte: a somogyvári apátság 1091-es alapítása. A Cluny vonzáskörzetébe tartozó Saint-Gilles *filiájaként* létrejött Somogyvár francia szerzetesközösséggel ápolta kapcsolatait (Feljegyzés a somogyvári apátság alapításáról [1091]. Ford., bev., jegyz. Kiss Gergely. In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette: Makk Ferenc — Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006. [A továbbiakban: *ÍF* 1050–1116.] 135–140. p. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.]; *Baumgarten Ferenc*: A Saint-Gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. In: *Századok*, 40. [1906] 389–411. p.; *Fügedi Erik*: Somogyvár francia monostora. In: *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság tiszteletére*. Szerk.: Magyar Kálmán. Kaposvár, 1992. 55–59. p.; *Kiss Gergely*: A somogyvári apátság alapítása és francia kapcsolatai. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2. [2000] 1. sz. 43–61. p.).

lovagok közvetlenül is megismerkedhessenek az országgal. Az első szentföldi hadjárat Kálmán királyságát is érintő eseményei, ezeknek hadtörténeti szempontú értékelése, a ránk maradt forrásszövegek elemzése kedvelt témának számított az elmúlt időszak szakirodalmában.⁹ Mivel jelen dolgozatom szempontjából is éppen a keresztes beszámolók a legértékesebbek, írásomban külön fejezetet szentelek a lovagseregek keleti útjáról tudósító kútfőeknek.

Talán a fent leírtakból is kitűnik, hogy mennyire töredékes információkkal rendelkezünk az Árpád-kor korai szakaszának magyar–francia összeköttetéseit illetően. A források megőrizte gyér adatok alapján számos, minket érdeklő kérdésre nem kaphatunk választ: csupán sejtésekbe bocsátkozhatunk azt illetően, hogy pontosan milyen szellemi, kulturális hozadéka volt például az I. András idején hazánkba érkező vallon főpapok tevékenységének vagy a Clunyvel való kapcsolattartásnak. Ezen problémák további elemzése helyett jelen írásomban azt szeretném megvizsgálni, milyen információkkal is rendelkeztek a francia területeken élők arról a XI. századi Magyar Királyságról, amelyen zarándokaik és Szentföldre vonuló hadaik keresztülhaladtak.

Az Árpád-kori magyar történelem kútfőit Marczali Henrik vette számba 1880-ban, de a francia forrásokról csak igen röviden szólt, és a XI. század krónikásai közül mindössze Adémar de Chabannes-t emelte ki.¹⁰ A külföldi kútfőkből kibontakozó magyarsággal kapcsolatos vizsgálatok során nagy segítségére van a kutatónak Gombos F. Albinnak a múlt század első felében készült forrásgyűjteménye, amely több évtized munkájának eredményeképpen létrejött három kötetében tartalmazza a középkori Európa területén íródott, a magyar történelem kezdeteire és az Árpád-kori Magyar Királyságra vonatkozó szinte valamennyi szövegrészletet.¹¹

A Gombos kísérlete óta eltelt időben a külhoni elbeszélő források legfontosabb magyar vonatkozású szövegrészleteit a szakirodalom megvizsgálta, egyes részproblémák elemzéséhez felhasználta, ám kevés olyan munka született, amely egy-egy korszak vagy egy-egy esemény vonatkozásában a rendelkezésünkre

9 A keresztes hadjáratokkal kapcsolatos szakirodalmat dolgozatom I. 3. fejezetében mutatom be.

10 *Marczali Henrik*: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Bp., 1880. (A továbbiakban: *Marczali*, 1880.) 129. p.

11 *Gombos F. Albin*: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. I–III. köt. Bp., 1937–1938. (A továbbiakban: *Gombos I., II., III.*), valamint *Gombos F. Albin — Csapodi Csaba*: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. IV. köt. Bp., 1943.; Időrendi mutató *Gombos F. Albin Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendunt ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCC* című művéhez. Összeállította: Érszegi Géza. Bp., 1973. (kézirat).

álló teljes forrásbázist görcső alá vette volna.¹² Írásomban ezért a XI. századi Magyarországgal kapcsolatos francia elbeszélő forrásokat igyekszem összegyűjteni: gondolok itt nem csupán az egykorú kútfőkre, hanem az azok hagyományait átvevő vagy a korai magyar állam vonatkozásában néhány adatot megőrző későbbi beszámolókra is. A hosszabb, a népünk nyugati megítélésével kapcsolatos vizsgálatokra is alkalmat adó forrásrészletek mellett megkísérlem az igen rövid, sokszor mindössze egymondatos hazai említéseket tartalmazó kútfőket is minél nagyobb számban feltérképezni.¹³ Bár a forrásgyűjtés során Gombosnak a magyar kutató számára napjainkig megkerülhetetlen *Catalogus*ából indulok ki, elemzéseim során — amennyiben erre lehetőség nyílik — a szövegek modern kritikai kiadására támaszkodom. Bár teljes historiográfiai áttekintést nem adok, az egyes kútfőkkel kapcsolatban bemutatom a külföldi szakirodalomban megfogalmazott fontosabb észrevételeket is.

A francia források elemzése alapján azt a kérdést igyekszem megválaszolni, hogyan látták a XI. századi magyarokat a francia földön keletkezett elbeszélő források. Népünknek az irodalmi alkotásokban, a *chansons de geste*-ekben fellelhető ábrázolása Eckhardt Sándor elemzései révén már a múlt század első felében ismertté vált,¹⁴ és nemrégiben Csernus Sándor a francia nyelven keletkezett történeti elbeszélő forrásanyag alapján mutatta be a XIII–XV. századi Magyarországról Nyugaton élő képet.¹⁵ A külföldi elbeszélő kútfők Árpád-korra vonatkozó szövegrészeinek összegyűjtését Gombos már 1937–38-ra befejezte, ennek ellenére ebből a forrásbázisból kiindulva jóval kevesebb magyarságképpel kapcsolatos vizsgálat született. Bár a dolgozatomban érintett feldolgozások természetesen a munkámban tárgyalt időszak vonatkozásában említenek ilyen jellegű kérdéseket is, úgy vélem, nem teljesen haszontalan a még latin nyelvű krónikák és évkönyvek beszámolóinak a magyarságkép szempontjából érdekes szöveghelyeit összegyűjteni. A hasonló kontaktológia kutatások napjainkban

12 Az 1196–1235 közötti magyar történelemre vonatkozó nyugati források kritikai elemzését Körmenyi Tamás végezte el (*Körmenyi Tamás: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája*. Doktori értekezés. 2008. [A továbbiakban: *Körmenyi*, 2008.]).

13 Hasonlóra tett kísérletet a XI–XII. század vonatkozásában Makk Ferenc egyik tanulmányában (*Makk Ferenc: Külföldi források és a korai magyar történelem [XI–XII. század]*. In: *Uő.: A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a régebbi magyar történelemből*. Szeged, 1998. 95–115. p.), ő azonban csupán a legfontosabb nyugati forrásokat említi.

14 *Eckhardt*, 1943.

15 *Csernus Sándor: A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század)*. Bp., 1999. (A továbbiakban: *Csernus*, 1999.)

I. A korai Árpád-kori Magyarország francia kútfoi

Itt szeretném megjegyezni, hogy az általam vizsgált, a Magyar Királyság korai történetével kapcsolatos szövegek latin nyelvű források: a XI–XIII. században vulgáris nyelven még csak az elsősorban irodalmi alkotásoknak tekinthető, ám „a bennük lévő gyakran erős történeti komponens révén a történetírás kezdő próbálkozásaiként”¹⁷ is értékelhető művek (*chanson de geste*, *gesta*, *regényes gesta*, *vie*) születtek. Bár a műfaji határok, valamint a szoros értelemben vett történetírás és szépirodalom határai a korban meglehetősen elmosódottak voltak, az itt tárgyalandó munkák többségét történeti szöveggként kezelhetjük. A francia nyelvű historiográfia kezdetei a XII–XIII. századra tehetők, tehát abban az időszakban, amikor a számunkra érdekes források legnagyobb hányada keletkezett, nem voltak jellemzőek a népnelvű történeti munkák.¹⁸

18 Erről ld.: *Csernus* 1999. 15–21. p. A francia historiográfia kezdeteiről ld. még: *Paris, Gaston*: *Esquisse historique de la littérature française au Moyen Âge (depuis les origines jusqu'à l'âge du XVe siècle)*. Paris, 1907. 138–145. p.; *Zumthor, Paul*: *Histoire littéraire de la France médiévale (VIe–XIVe siècles)*. Paris, 1954. 184–186. p., 266–271. p., 203–206. p.; *Payen, Jean-Charles*: *Le Moyen Âge*. Paris, 1997. 126–130. p. (Histoire de la littérature française).

Mielőtt a kútfők csoportosítására, a legfontosabb részletesebb ismertetésére rátérnék, szükségesnek láttam a 997 és 1116 között francia területen keletkezett elbeszélő források katalógusát¹⁹ adni.²⁰

1. **Ademarus Cabannensis** (Adémar de Chabannes): *Historia (Chronicon Aquitanicum et Francicum)*²¹
2. **Adrianus de Veteribusco** (Adriaen van Oudenbosch): *Chronicon rerum Leodiensium sub Johanne Heinsbergio et Ludovico Borbonio episcopis*²²
3. **Aegidius Aureavallensis** (Gilles d’Orval): *Gesta episcoporum (Gesta pontificum Leodensium a Theoduno usque ad Henricum III)*²³

- 19 Gyűjtésem tartalmazza a 997 és 1116 közötti magyarságra vonatkozó, a korai Árpád-korral foglalkozó szakirodalomban is több alkalommal szereplő jelentősebb szövegeket. Ezek mellett helyet kaptak a katalógusban olyan, sokszor mindössze egymondatos említések is, amelyek nem sokban járulnak hozzá XI. századi népünk megismeréséhez, a jelen dolgozatban célul kitűzött magyarságképi elemzésekhez. Bár a valamiféle hazai vonatkozást tartalmazó, de legtöbbször új információt már nem hozó utalások listája a későbbi vizsgálatok során teljesebbé tehető, a XI. századi magyarság nyugati megítélésével kapcsolatos következtetések levonására ez a — minden bizonnyal korántsem hiánytalan — forrásbázis is lehetőséget nyújt. (A kútfők számbavételét nehezíti az a tény is, hogy a Gombos *Catalogus*ához készült mutató a szövegekben évszám nélkül szereplő bejegyzéseket nem tartalmazza.)
- 20 A következőkben — amennyiben erre lehetőség van — nem a Gombosnál közölt névalakokat és a gyakran terjedelmes latin forráscímeket adom meg. Célszerűbbnek láttam a középkori elbeszélő kútfők bibliográfiáját összegyűjtő *Repertorium fontium historiae medii aevi* kötetekre támaszkodni, és a szerzők nevének, illetve a munkák címének a külföldi szakirodalomban is fellelhető alakját használni. A latin névalak mellett azt is feltüntettem, hogy hogyan használok a szerző nevét dolgozatomban más részeiben. A könnyebb tájékozódás érdekében zárójelben megadom a Gombos *Catalogus*ában megtalálható, a *Repertorium*ban szereplő címtől eltérő forráscím rövid változatát is. A kútfőkkel és a krónikásokkal kapcsolatos legfontosabb, a *Repertorium*ban is fellelhető információkat lábjegyzetben közlöm. (*Repertorium fontium historiae medii aevi*. Ed.: Potthast, Augustus — Morgen, Raffaello — Arnaldi, Girolamo. I–XI/4. Roma, 1962–2007. [A továbbiakban: RF].)
- 21 *Gombos* I. 15–17.; RF II. 124–126. p. Francia nyelvű fordítását ld.: *Adémar de Chabannes: Chronique*. Publié par Jules Chavanon. Paris, 1897. (Collection de textes pour servir à l’étude de l’enseignement de l’histoire); *Adémar de Chabannes: Chronique*. Introduction et traduction par Yves Chauvin et Georges Pon. Turnhout, 2003. A megfelelő szövegrészek magyar nyelvű fordítását, a forrás rövid bemutatását ld. *Chabannes-i Adémar: Az angoulême-i főpapok és grófok története*. Ford., bev., jegyz.: Makk Ferenc. In: *ÁKÍF* 163–169. p. (A továbbiakban: *Chabannes-i Adémar*.) A szerző angoulême-i szerzetes, 988 és 1034 között élt.
- 22 *Gombos* I. 17–18.; RF II. 129–130. p. Adriaen van Oudenbosch a liège-i Szent Lőrinc egyház szerzetese, 1482 körül fejezte be életét.
- 23 *Gombos* I. 18–19.; RF II. 132. *Aegidii Aureavallensis gesta episcoporum Leodensium*. Ed.: Heller, Ioh[annes]. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* (A továbbiakban: MGH.

4. **Albericus monachus Trium Fontium** (Albéric de Troisfontaines): *Chronicon*²⁴
5. **Albertus canonicus Aquensis** (Albert aacheni kanonok, Albert d'Aix): *Historia Hierosolymitanae expeditionis* (*Historia Hierosolymitanum de bello sacro*)²⁵
6. **Annales Viridunenses**²⁶
7. **Annales S. Vitoni Viridunensis**²⁷
8. **Anselmus Leodiensis**: *Gesta episcoporum Tungrensium, Traiectensium et Leodiensium* (*Gesta pontificum Traiectensium et Leodiensium*)²⁸
9. **Chronicon Bellicum magnum**²⁹
10. **Chronicon monasterii Andaginensis** (*Chronicon Andaginensis monasterii*)³⁰

SS.) 25. Hanovera, 1880. 18. 1–135. (Heller bevezetőtanulmányát ld.: 1–13., a kiadás az Aegidius műve alapján készült *Gesta abbreviatá*t is tartalmazza: 129–135.)

- 24 *Gombos* I. 23–34.; RF II. 167–168. p. Kiadását ld.: *Chronici Albrici monachi Trium Fontium*. Ed.: Scheffer-Boichorst, P[aulus]. In: MGH. SS. 23. Hanovera, 1874. 631–950. p. (A továbbiakban: *Albericus Trium Fontium*.) A troisfontaines-i ciszterci szerzetes munkája a XIII. századból való.
- 25 *Gombos* I. 34–45.; RF II. 171–172. p. Kiadását ld.: *Alberti Aquensis Historia hierosolymitana*. In: *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*. (A továbbiakban: RHC. HO.) IV. Paris, 1879. 265–713. p. (A továbbiakban: *Albertus Aquensis*.) Magyar nyelvű fordításukat ld.: *Aacheni Albert: Jeruzsálemi történet*. Ford., bev., jegyz.: Veszprémy László. In: ÍF 1050–1116. 295–314. p. (A továbbiakban: *Aacheni Albert*.) Albert aacheni kanonok elbeszélése a XII. századból maradt ránk.
- 26 *Gombos* I. 211. p.; RF II. 346–347. p. A forrást kiadja: *Annales Viridunenses* a. 822–1024. Ed.: Waitz, G[eorgius]. In: MGH. SS. 4. Hanovera, 1841. 7–8. p. (A továbbiakban: *Annales Viridunenses*.)
- 27 *Gombos* I. 211. p.; RF II. 347. p. Ld.: *Annales S. Vitoni Viridunensis* a. 96–1481. In: MGH. SS. 10. Hanovera, 1852. 525–530. p. (A továbbiakban: *Annales S. Vitoni Viridunensis*.)
- 28 *Gombos* I. 297–298. p.; RF II. 367–368. p.; Ex Anselmi Gestorum episcoporum Leodiensium recensione altera. Ed.: Waitz, Georgius. In: MGH. SS. 14. Hanovera, 1883. 107–120. p. A liège-i Szent Lambert székesegyház kanonokának a tudósítása 1052 és 1056 között született.
- 29 *Gombos* I. 523–526. p.; RF III. 283. p.; A XV. században született világkrónika Kr. u. 54 és 1475 között tartalmaz adatokat.
- 30 *Gombos* I. 493–494. p.; RF III. 267–268. p.; *Chronicon sancti Huberti Andaginensis usque ad a. 1106*. Ed.: Bethmann, L[udovicus] C[onradus] — Wattenbach, W[ilhelmus]. In: MGH. SS. 8. Hanovera, 1848. 565–630. p. A vallón területről származó krónika, mely *Cantatorium S. Huberti* néven is ismert, már az V. századtól kezdve tartalmaz adatokat, majd 1034 és 1106 között beszéli el az eseményeket.

11. **Chronicon S. Andreae castri Cameracesii auctore monacho anonymo.** Libri III. A. 1001–1132³¹
12. **Chronicon S. Benigni Divionensis** (ab a. 458 (511)–1052 auctore anonymo [Chronique de l’abbaye de St. Bénigne de Dijon])³²
13. **Chronicon S. Martini Turonensis (Chronicon S. Martini Turonensis** auctore anonymo canonico eiusdem monasterii)³³
14. **Cornelius Menghers** (Cornelius de Zantfliet): *Chronica (Chronicon)*³⁴
15. **Cuono abbas Stabulensis:** Carta de ecclesia de Braz in beneficium data et postea monasterio restituta. A. 1124³⁵
16. **Fulbertus episcopus Carnotensis** (Fulbert chartres-i püspök, Fulbert de Chartres): *Epistolae (Epistola ad Bonipertum)*³⁶
17. **Fulcherius Carnotensis** (Foucher de Chartres): *Historia Hierosolomytana (Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium)*³⁷
18. **Fundatio ecclesiae S. Albani Namucensis**³⁸
19. **Gesta Francorum et aliorum Hierosolomitatorum** (*Gesta Francorum et aliorum Hierosolomitatorum*)³⁹

31 *Gombos* I. 494. p. A forrás nem szerepel a *Repertorium fontiumban*.

32 *Gombos* I. 527. p.; RF III. 321–322. p.

33 *Gombos* I. 580–581. p.; RF III. 462. p.

34 *Gombos* I. 796–797. p.; RF III. 651. p. A Cornelius de Zantfliet néven is ismert vallón szerző halálának évéig, 1461-ig közöl adatokat.

35 *Gombos* I. 809–810. p. A forrás nem szerepel a *Repertorium fontiumban*.

36 *Gombos* II. 962. p.; RF IV. 598–600. p.

37 *Gombos* II. 962–963. p.; RF IV. 601. p.; *Historia Hierosolmytana. Gesta Francorum Jherusalem peregrinantium ab anno Domini MXCV usque ad annum MCXXVIII auctore domino Fulcherio Carnotensi.* In: RHC. HO. III. Paris, 1866. 311–486. p. (A továbbiakban: *Fulcherius Carnotensis.*) I. Balduin jeruzsálemi király udvari káplánjaként fejezte be életét 1127–1128 táján. Szemtanúként számol be az első keresztes hadjárat eseményeiről, tudósítása *Gesta Francorum Ierusalem peregrinantium*ként is szokás említeni. A szöveg kiadását ld.: *Foucher de Chartres: Historia Hierosolmytana. Gesta Francorum Jherusalem peregrinantium.* In: *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux.* III. Paris, 1866. 311–486. p.

38 *Gombos* II. 969–970. p.; RF IV. 608. p.; *Fundatio ecclesiae S. Albani Namucensis.* Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: MGH. SS. 15/2. Hanovera, 1888. 962–964. p. A kútfő magyar vonatkozású szöveghelyeinek fordítását ld.: A namuri Szent Albán-egyház alapítása. Ford., bev., jegyz.: Makk Ferenc. In: *ÁKÍF* 226–228. p. A namuri székesegyház alapításáról szóló 1047-es tudósítás 1064 után keletkezhetett.

39 *Gombos* II. 1051–1052. p.; RF IV. 728–729. p.; *Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum seu Tudebodus abbreviatus.* In: RHC. HO. III. Paris, 1866. 119–163. p. (A továbbiakban: *Gesta Francorum seu Tudebodus abbreviatus.*) Magyar fordítását ld.: *Névtelen krónikás: A frankok*

20. **Gesta Francorum Hierusalem expugnantium** (Gesta Francorum Hierusalem expugnantium)⁴⁰
21. **Gislebertus Montensis**: *Chronicon Hanoniense* (*Chronica Hannoniae*)⁴¹
22. **Guibertus abbas monasterii s. Mariae Novigenti** (Guibert de Nogent): *Historia quae dicitur Gesta Dei per Francos* (*Historia Hierosolomytana quae dicitur Gesta Dei per Francos*)⁴²
23. **Guillelmus Tyrius** (Guillaume de Tyr): *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum* (*Belli sacri historia*)⁴³
24. **Helinandus** (Hélinand de Froidmont): *Chronicon*⁴⁴

és a többi jeruzsálemi zarándokok tettei. In: Az első és második keresztes háború korának írott forrásai. Fordította és válogatta: Veszprémy László. Bp., 1999. (Középkori Keresztény Írók I.) 13–128. p. (A továbbiakban: *Névtelen krónikás*.) Az ismeretlen szerző 1095-től 1099-ig meséli el a keresztes hadjáratok eseményeit. A forrás 1101 előtt keletkezett. A lakonikus nyelvezetű szöveg kiemelkedő jelentősége annak köszönhető, hogy a krónikás szemtanúként volt jelen az elbeszélt eseményeknél.

- 40 *Gombos* II. 1052. p.; RF IV. 729–730. p. *Gesta Francorum expugnantium Iherusalem*. In: RHC. HO. III. Paris, 1866. 493–543. p. (A továbbiakban: *Gesta Francorum expugnantium Iherusalem*.) Az 1095 és 1106 között adatokat hozó *gesta* 1108 előtt készülhetett.
- 41 *Gombos* II. 1062.; RF V. 155–156. p.
- 42 *Gombos* II. 1096–1097. p.; RF V. 267–269. p., különösen: 268–269. p.; *Historia quae dicitur Gesta Dei per Francos*. In: RHC. HO. IV. Paris, 1879. 117–263. p. A szöveg francia nyelvű fordítását ld.: *Guibert de Nogent*: *Geste de Dieu par les Francs. Histoire de la première croisade*. Introduction, traduction et notes par Monique-Cécile Garand. Turnhout, 1998. (A továbbiakban: *Guibert de Nogent*, 1998.) A magyar vonatkozású szövegrészek magyar fordításban olvashatók: *Nogent-i Guibert*: *Isten tettei a frankok által*. Ford., bev., jegyz.: Veszprémy László. In: ÍF 1050–1116. 215–217. p. (A továbbiakban: *Nogent-i Guibert*.) A *nogent-i* apát *Historia Hierosolomitania*ja 1095 és 1104 között tartalmaz adatokat.
- 43 *Gombos* II. 1106–1114. p.; RF V. 329–332. p.; Willermi Tyrensis archiepiscopi *Historia partibus transmarinis gestarum*. Le livre d'Eracles. In: RHC. HO. I. Paris, 1844. 1–1134. p. (A továbbiakban: *Willermus Tyrensis*.) A szöveg modern francia fordítását ld.: *Guillaume de Tyr*: *Histoire des faits et gestes dans les régions d'outre-mer, depuis le temps des successeur de Mahomet jusqu'à l'an 1184 de Jésus-Christ*. I–III. In: *Collection des mémoires relatifs à l'histoire de la France*. Ed.: Guizot, François. 16–18. Paris, 1824. Az érsek az 1095 és 1184 között eseményekről tudósít munkája 13 könyvében.
- 44 *Gombos* II. 1127–1129. p.; RF V. 405–406. p.; Helinandi Frigidi Montis Monachi *Chronicon*. In: *Helinandi Frigidi Montis Monachi necnon Guntheri cisterciensis opera omnia*. Patrologia Latina 212. Ed.: Migne, J[ean]-P[aul]. 771–1082. p. (A továbbiakban: *Helinandus*.) Helinandus ciszterci szerzetes világkrónikája 1204-ig tartalmaz információkat. A szerző 1229 után halt meg.

25. **Historia monasteriis. Laurentii Leodiensis**, cum appendice instrumentorum. A. 958–1586⁴⁵
26. **[Fulco:] Historia gestorum viae nostri temporis Ierosolomytanae** (Historia gestorum et viae suis temporis Hierosolomytanae)⁴⁶
27. **Hugo Flaviniacensis** (Hugues de Flavigny): Chronicon Viridunense (Chronicon Flaviniacense)⁴⁷
28. **Hugo Floriacensis**: Liber qui modernorum regum Francorum continet actus (Historia nova Francorum, Libellis de modernis Francorum regibus, Modernorum regum francorum actus)⁴⁸
29. **Iacobus de Vitriaco** (Jacques de Vitry): Historia Hierosolomytana abbreviata (Historia orientalis, Historia Hierosolomytana)⁴⁹
30. **Iohannes Longus** (Jean le Long d'Ypres): Chronica monasterii Sancti Bertini⁵⁰
31. **Lambertus Parvus. monachus S. Iacobi Leodiensis** [ob a. 1194]: Annales sive Chronicon S. Iacobi Leodiensis ab a. 988–1194⁵¹

45 *Gombos* II. 1186. p.

46 *Gombos* II. 963–969. p.; RF V. 529. p.; Fulco — Gilo. In: RHC. HO. V. Paris, 1879. 691–880. p. (A továbbiakban: *Fulco — Gilo.*) Gombosnál Fulco szerepel a XII. századi hexameteres elbeszélő költemény szerzőjeként, a *Repertorium fontium* szerint viszont Fulco egy korábban már meglévő munkához csatolt csupán egy bevezető éneket. A *Historia Ierosolomytanae* eredeti szerzője Gilo Parisiensis.

47 *Gombos* II. 1200–1202. p.; RF V. 583–584. p.; Chronicon monachi Viridunensis et Divionensis, abbatis Flaviniacensis. In: MGH. SS. 8. Hanovera, 1848. 280–503. p. (A továbbiakban: *Hugo Flaviniacensis.*) A krónika első könyve Krisztus születésétől 1002-ig, második egysége pedig 1002-től 1102-ig tartalmaz adatokat.

48 *Gombos* II. 1202–1203. p.; RF V. 584–585. p.; Hugonis liber qui modernorum Francorum continet actus — a. 1108. Ed.: Waitz, Georgius. In: MGH. SS. 9. Hanovera, 1851. 376–395. p. A XII. századi munkából a IX. századtól kezdődően az 1109., 1110. esztendőig szerezhetünk értesüléseket.

49 *Gombos* II. 1218–1220. p.; RF VI. 141–143. p., különösen: 142–143. p. A két könyvből álló munka első része *Historia orientalis*ként, második része *Historia occidentalis*ként vált ismertté. A XIII. századi beszámoló a keresztes hadjáratok történetét 1193-ig tartalmazza.

50 *Gombos* II. 1330–1332. p.; RF VI. 351–352. p.; Chronica monasterii Sancti Bertini auctore Johanne Longo. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: MGH. SS. 25. Hanovera, 1880. 736–866. p. (A továbbiakban: *Johannes Longus.*) A XIV. századi szerző († 1383) 590-től 1294-ig beszéli el a monostor történetét.

51 *Gombos* II. 1393–1394. p.; RF VII. 115. p.

32. **Laurentius monachus monasterii S. Laurentii Leodiensis:** Gesta epsicoporum Virduniensium et abbatum S. Vitoni⁵²
33. **Miracula s. Gerardi episcopi Tullensis** [ab a. 994] auctore Wildrico abbate S. Apri Tullensis monasterii [flores a. 1027–1049]⁵³
34. **Notae Aureaevallenses** (Chronicon Leodiense breve)⁵⁴
35. **Petrus Sarnensis sive Cernavensis** [vallis Sarnii] Ordinis Cisterciensis monachus [flor. a. 1217]: Historia de factis et triumphis memorabilioribus nobilis viri Simonis comitis de Monteforti sive Historia Albigensium et belli sacri in eos a. 1209 suspecti duce et principe Simone a Monte-Forti, dein Tolosano comite⁵⁵
36. **Petrus Tudebodus (Tudebovis, Tudeboeuf)**, sacerdos Sivracensis [ob a. 1100]: Historia de Hierosolomytano itinere ab a. 1095–1099. Libri V.⁵⁶
37. **Raimundus de Agiles (Aguilers, Aguiliers)** canonicus Podiensis: Historia Francorum qui ceperunt Hierusalem a. 1095–1099 [Auctor intererat rebus gestis]⁵⁷
38. **Robertus Remensis monachus** (flor. p. a. 1118): Historia Hierosolomytana usque ad a. 1099. Libri VIII. [= Bellum christianorum principum, praecipue Gallorum, contra Saracenos a. Salutis 1097 pro Terra sancta gestum = De christianorum principum in Syriam profectio a. 1096 instituta et post devictos Saracenos regni Hierosolomytani occupatione]⁵⁸
39. **Rodolphus (Radolphus, Rodulfus) Glaber**, monachus S. Benigni Divionensis, postea monachus Cluniacensis (ob. a. 1050): Francorum

52 *Gombos* II. 1395. p.; RF VII. 151. p.; Laurentii de Leodio gesta epsicoporum Virduniensium et abbatum S. Vitoni. Ed.: Waitz, G[eorgius]. MGH. SS. 10. Hanovera, 1852. 486–525. p. Laurentius az 1140-es évekig hoz adatokat, munkáját a következő században is folytatták.

53 *Gombos* II. 1641. p.

54 *Gombos* I. 578–579. p. (RF III. 367. p.)

55 *Gombos* III. 1971–1972. p.

56 *Gombos* III. 1972. p.; Petri Tudebodi seu Tudebovis sacerdotis Sivracensis Historia de Hierosolomytano itinere. In: RHC. HO. III. Paris, 1866. 1–117. p. (A továbbiakban: *Petrus Tudebodus*.)

57 *Gombos* III. 2034–35. p.; Raimundi de Aguilers canonici Podiensis Historia Francorum qui ceperunt Hierusalem. In: RHC. HO. III. Paris, 1866. 231–309. p. (A továbbiakban: *Raimundus de Aguilers*.)

58 *Gombos* III. 2060. p.

historiae libri V, seu Historiarum sui temporis libri V ab electione Hugonis Capeti in regem 987 usque ad a. 1044⁵⁹

40. **Sigebertus Gemblacensis monachus** [ob. a. 1112]: *Chronographia* ab a. 381–1111⁶⁰
41. **Vita s. Hugonis abbatis Cluniacensis in Gallia** (ob. a. 1109) auctore Gilone sive Aegidio monacho Cluniacensi, postea, a. 1121, cardinali episcopo Tusculano (ob. c. a. 1142)⁶¹
42. **Vita s. Hugonis abbatis Cluniacensis in Gallia** (ob. a. 1109) auctore Hildeberto episcopo Cenomanensi, cum archiepiscopo Turoniensi (ob. a. 1134)⁶²
43. **Vita s. Odilonis abbatis V Cluniacensis** (994–1049) auctore Iotsaldo Sylvianicensi monacho (flor. a. 1049), eius discipulo [= Epitaphium S. Odilonis abbatis V Cluniacensis auctore Iotsaldo Sylvianicensi monacho] Libri III.⁶³

Jelen dolgozatomban feleslegesnek tartom az elbeszélő történeti munkákat egyenként számba venni. A következőkben egy rövid összegzés után inkább néhány, az eddigi kutatásokban talán kevésbé hangsúlyosan szereplő részproblémát emelnék ki.

Az egyik legfontosabb kérdés annak tisztázása, milyen a forrásszövegek időbeli megoszlása. A szemelvények olyan munkákból származnak, amelyek közül a legkorábbiak az ezredfordulón, a legkésőbbiek pedig a XV. században keletkeztek, de a liège-i egyház történetét elbeszélő *gesta* csak a XVI. század végén nyerte el végleges formáját. Bár a fenti katalógusban azt is jeleztem, mikor keletkeztek a források, illetve mely időszak vonatkozásában tartalmazznak adatokat, célszerűnek tartom itt táblázatban is összegezni, hogy mely századból hány forrásszöveg maradt fenn.⁶⁴

59 *Gombos* III. 2064–65. p. A hazai vonatkozású részek magyar nyelvű fordítását ld.: Rodulf Glaber öt történeti könyve. Ford.: Rihmer Zoltán — Thoroczkay Gábor, bev. jegyz.: Thoroczkay Gábor. In: *ÁKÍF*. 183–187. p. (A továbbiakban: *Rodulf Glaber*.)

60 *Gombos* III. 2125–27. p.; Sigeberti Gemblacensis *Chronica cum continuationibus*. Ed.: Bethmann, L[udovicus] C[onradus]. In: MGH. SS. 6. Hanovera, 1844. 268–474. p. (A továbbiakban: *Sigebertus Gemblacensis*.)

61 *Gombos* III. 2443. p.

62 *Gombos* III. 2443–44. p.

63 *Gombos* III. 2556. p.

64 A krónikák és évkönyvek szerzői a világ kezdetétől, de legalábbis igen korai idők eseményeitől elindulva saját korukig igyekeznek eljutni, és az egyes munkák befejezésének időpontja nem sokkal eshetett későbbre a szerzőik által közölt utolsó információ dátumánál. Az egyszerűség

<i>A keletkezés százada</i>	<i>A források sorszáma a fentebbi listában</i>	<i>Összesen forrás</i>
XI. század	1., 6., 8., 12., 16., 18., 33., 37., 39., 43.	10
XII. század	5., 10., 11., 15., 17., 19., 20., 22., 23., 26., 27., 28., 31., 32., 34., 36., 38., 40., 41., 42.	20
XIII. század	3., 4., 13., 21., 24., 29., 35.	7
XIV. század	30.	1
XV. század	2., 7., 9., 14.	4
XVI. század	25.	1

Láthatjuk tehát, hogy a források elég jelentős hányada — a katalógusba vett negyvenhárom kútfő közel negyede — az elbeszélte eseményekkel kortárs, XI. századi szöveg. A XII. században keletkezett munkák is javarészt a kor történéseiről, az első keresztes hadjárat seregeinek átvonulásáról számolnak be. Az időben előrehaladva a XI. századi magyarsággal kapcsolatos említések száma egyre csökken, a XV. századból négy, a XVI. századból mindössze egy, a vizsgált korszakra vonatkozó adatot tartalmazó szöveggel találkozunk. A kései krónikások tehát nem tartották fontosnak, hogy a távoli keresztény állam történetének kezdeteire vonatkozó információkat felkutassák, elődjeiktől átvegyék.

Ami a felsorolt munkák műfaját illeti, elsősorban évkönyvekkel, krónikákkal, illetve *gestákkal* van dolgunk, ezek mellett néhány *vitával*, illetve egy irodalmibb szöveggel, Fulco az első keresztes hadjáratot verses formában megörökítő regényes *historiájával* is találkozhatunk. A felsorolt műfajok sajátosságaiból is következik, hogy főként szűkszavú, csupán néhány mondatos feljegyzéseket találunk francia forrásainkban a távoli magyarság vonatkozásában. Az *annalesek* és krónikák szerkesztői tömören fogalmaznak, gyakran szó szerint megismétlik a hozzájuk a Kárpát-medencével kapcsolatban eljutott beszámolók szavait.⁶⁵ Nem törekszenek a képet jelzőkkel, megjegyzésekkel árnyaltabbá tenni, képzeletükkel valamelyest kiszínezni, így népünk megítélésével kapcsolatban jóval kevesebb

kedvéért ezeket a dátumokat tekintem itt a művek keletkezési idejének, bár az egyes krónikák és évkönyvek születése természetesen hosszú folyamat volt. A szövegén évtizedekig dolgozó klerikus az elődje által évszázadokon keresztül felhalmozott adatokat gyúrta egységbe s egészítette ki végül a saját életében bekövetkezett, általa jelentősnek vélt eseményekkel.

65 Itt szeretném megjegyezni, hogy a továbbiakban a krónika szót nem csupán a műfaji követelményeknek minden tekintetben megfelelő forrásszövegekre alkalmazom, hanem az elbeszélő kútfő szinonimájaként használom. A történetírás középkori műfajairól, formáiról ld.: *Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka*. In: *Uő.: Történelem és forráskritika*. I. köt. Máriabesnyő-Gödöllő, 2003. 241–249. p. (Hóman Bálint munkái II. — *Historia incognita*).

támpontot nyújtanak, mint a későbbi, már francia nyelven keletkezett történeti munkák vagy akár az irodalmi források. Az elemzést nehezítik a szöveggyűjtemény sajátosságai is: Gombos csak a magyarokra vonatkozó adatokat közli, és az idézett mondatokból sokszor nem derül ki, pontosan milyen kontextusban is beszélnek a szerzők a magyar földről, illetve nem tudjuk összevetni a hazánkról szóló beszámolókat más kelet-közép-európai országokról, például a fiatal lengyel vagy cseh királyságokról szóló híradásokkal.

A források adatait tematikusan csoportosítva azt találjuk, hogy az információk nagyrészt három fő kérdéskörre vonatkoznak:

- a) A magyarok keresztény hitre térítése kiemelkedő fontossággal bír a Nyugat számára, az ezredfordulóval foglalkozó munkák ezt emelik ki, illetve István szerepével, az egyházépítéssel, a születő Magyar Királyság megszokasodó egyházi kapcsolataival, valamint a hazánkon keresztül Jeruzsálem felé vivő zarándokúttal foglalkoznak.
- b) Szintén gyakoriak a fegyveres konfliktusokkal, háborúkkal kapcsolatos híradások. Természetes, hogy az információikat elsősorban német közvetítéssel szerző francia krónikások tudnak a magyar–német viszálykodásokról, Henrik császár magyar földre való betöréseiről.⁶⁶ Ezek kapcsán kerülnek említésre az Aba Sámuel és Péter közötti belső küzdelmek, de a Salamon alatti hatalmi villongásokról is rendelkeznek adattal bizonyos kútfők. Az ebbe a csoportba sorolható források között azonban kétségtávol az első keresztes hadjáratral kapcsolatos beszámolók vannak a legnagyobb számban.

66 Az egyik legérdekesebb kútfőnk III. Henrik 1044. évi hadjáratára vonatkozóan Raoul Glaber *Historiája*. A *Historia* a kora Árpád-korra vonatkozó részeinek magyar fordítását, a szöveg bemutatását ld.: *Rodulf Glaber* 183–187. p. A forrásközlés a szerzővel kapcsolatban megjegyzi, hogy a burgundiai származású szerzetes a kor neves egyházi reformerének, Volpianói Vilmosnak a környezetében, a díjoni Szent Benedek-monostorban töltött el néhány évet, majd Odilo apát idején Clunyben is élt egy ideig. Életét Auxerre-ben fejezte be 1045–1047 táján. Történeti munkája, mely a francia és a burgundiai területek ezredforduló környéki eseményeit foglalja össze, elsősorban művelődéstörténeti szempontból jelentős forrás, hiszen jól tükrözi korának az 1000. évvel, illetve a Krisztus kereszthalálának első millenniumával kapcsolatos félelmeit, apokaliptikus eszméit. A krónikásnak a ménfői csatáról szóló beszámolója leírja az ütközetet kísérő természeti jelenségeket (*Rodulf Glaber* 186–187. p.): „Miután elkezdődött a küzdelem, oly nagy homályos sötétség borította be a magyar felet, hogy közülük ki-ki még a mellett állót is csak alig tudta felismerni. Úgy tűnt viszont, hogy a király seregét a legfényesebb nap ragyogja be.” A bizonyára német földről értesüléseket szerző Raoul ábrázolása szerint Henrik Isten segedelmében bízza mindössze 6 ezer főnyi seregét viszi harcba a 200 ezer fős magyar haddal szemben. Az Úr a németek pártjára áll, a magyar csapatokat sötétségbe burkolja.

- c) A vallon, flandriai krónikák elsősorban a betelepülések kérdéskörével foglalkoznak.

A külföldi kútfőkben szereplő, a magyar történelemmel kapcsolatos események tipizálását Körmendi Tamás is elvégzi. Az 1196–1235 közötti periódus vonatkozásában azt találja, hogy a nyugati történeti forrásokban népünk akkor jelenik meg, ha a külpolitika, illetve az egyházi és dinasztikus összeköttetések szempontjából jelentős tényekről van szó; ezek mellett legfeljebb csodákról szóló híradásokkal találkozhatunk. Királyságunk belpolitikájával csak annyiban foglalkozik a nyugati krónikáshagyomány, amennyiben az eseményeknek külpolitikai vonatkozásuk is van.⁶⁷ Ezek a megállapítások a XI. századi Magyarországról tudósító francia kútfők esetében is igaznak bizonyulnak.

Sajnos kevés információval rendelkezünk arra nézve, hogyan tájékozódtak a francia egyházi közösségek szerzői a távoli Magyar Királyság viszonyairól. A források filológiai vizsgálata, a szöveg hasonlóságok megléte enged valamelyest bepillantást abba, hogyan juthattak el hozzájuk a krónikák lapjain megörökített adatok. Bár kétségteljesen voltak közvetlen érintkezések is a két terület között — gondoljunk itt Fulbert és Bonipert levelezésére, a keresztes hadjárat idejére —, elmondhatjuk, hogy a krónikások és annalisták nem első kézből szerzett információkkal, hanem más írásos források, elsősorban a német területek kútfői közvetítette adatokkal dolgoztak. Gombos is felhívja egyes szemelvények végén olvasója figyelmét arra, milyen hagyományt örökítenek tovább a szerzők. Így például Albéric de Troisfontaines-nel kapcsolatban mutatja ki, hogy a XI. századi magyarságra vonatkozó feljegyzések egy része Freisingi Ottóra vagy Sigebertus Gemblacensis *Chronographiájára* vezethető vissza.⁶⁸ Ugyanakkor Raoul Glabernél vagy Adémar de Chabannes-nál is kézenfekvő német hatást feltételeznünk.⁶⁹ Gyakran a francia földön keletkezett kútfők is egymásra épülnek, így például Raoul Glaberre támaszkodik Hugues de Flavigny krónikája.⁷⁰ Éppen az említett, a német forrásokat jól ismerő Albéric volt azonban az, akinek füléhez

67 Körmendi, 2008. 13–14. p. A magyarságnak a távoli országok forrásanyagában való jelentkezésével kapcsolatban ld. még: Csukovits Enikő: Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország-kép elemei. In: Korall, 10. (2009) 38. sz. 13–14. p.

68 Gombos I. 34. p.

69 Veszprémy László: Adémar de Chabannes krónikájának magyar vonatkozásai. Textus és kontextus. In: Századok, 137. (2003) [A továbbiakban: Veszprémy, 2003.] 467. p.

70 Gombos II. 1203. p.

a ciszterci rend jól kiépült kapcsolathálózatai révén közvetlenül magyar földről származó információk is eljuthattak.⁷¹

I. 1. Pogány magyarság, keresztény magyarság

I. 1. 1. *Gens Ungarorum hactenus idolatrye dedita, (...) ad fidem Christi convertitur*⁷²

Népünk keresztény hitre térésével kapcsolatban különböző hagyományanyagok maradtak ránk a francia forrásokban. A kútfőket csoportosíthatjuk aszerint, kinek tulajdonítják szerzőik a legjelentősebb szerepet a kereszténység felvételében. Három jól elhatárolható blokkot választhatunk így el a rendelkezésünkre álló írásos hagyományon belül:

- a) A német hatást feltételezhetjük azokban a beszámolókbán, amelyek Ottó császár szerepét emelik ki. A legkorábbi ilyen forrásunk Adémar de Chabannes 1035 környékén keletkezett *Chroniconja*,⁷³ amely nem csupán a

71 Kőrmendi, 2008. 151–152. p.

72 Albéric de Troisfontaines beszámolója a kereszténység felvételéről: *Albericus Trium Fontium* 779. p.

73 Az ezredforduló történeti eseményeivel kapcsolatban a hazai szakirodalomban az egyik legtöbbször idézett francia forrás kétségtelenül Adémar de Chabannes krónikája. A *Chronicon* és *Historia* címmel is említett mű négy változatát (A, C, H, V) ismerjük, ezek mindegyike Adémar kézírata. (A forrás rövid bemutatását ld. *Chabannes-i Adémar* 163. p.) Népünkkel kapcsolatban a történetíró szerzetes beszámol a III. Ottó császársága idején megindult keleti keresztény térítésekről, Szent Adalbert, illetve Szent Brúnó tevékenységéről. Szól Géza és István megkereszteléséről, és nála találhatjuk meg azt a sokat vitatott szövegrészletet, amely szerint Géza keresztapja maga a császár lett, aki Szent Móríc lándzsájából küldött ereklyéket a szövegben királynak mondott magyar fejedelem számára. István uralkodásának idejéből Adémar két adatot közöl: olvashatunk nála az uralkodónak a pogány fekete magyarok keresztény hitre térítéséről, valamint a hazánkon áthaladó Vilmos angolême-i gróf zárandokútyjáról. (*Chabannes-i Adémar* 163–169. p.)

A nagy érdeklődésre számot tartó forrással kapcsolatban sok feldolgozás született. Szent Móríc lándzsájának kérdését kimerítően vizsgálta Gerics József és Ladányi Erzsébet (*Gerics József — Ladányi Erzsébet: A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése*. In: Levéltári Szemle, 40. [1990] 2. sz. 3–14. p., illetve *Uők.*: A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. In: Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. 43–50. p. [METEM-könyvek 9.]), nemrégiben pedig Veszprémy László foglalkozott Adémar szövegének megbízhatóságával. A *Chronicon* magyarokra vonatkozó részei csak a „C” szíglával jelölt kéziratban olvashatók (III:31, III:33, illetve III:65), ugyanab-

német-római uralkodó tevékenységéről tájékoztat („Ő a pogány bálványoknak hódoló szomszéd népeket Isten tiszteletére igyekezett megtéríteni”⁷⁴), de Prágai Adalbert és a magyar földre érkező egyháziak működéséről is („Szent Adalbert végül is Krisztus hitére térített négy tartományt, tudniillik Lengyelországot, Szklaviníát, Waredoniát, Krakóviát, amelyet a pogányok régi tévelygése tartott fogságában”⁷⁵). Adémar nem feledkezik meg azonban első uralkodónk jelentőségéről sem, István erényeinek méltatása is helyet kap tudósításában. A verduni évkönyv (*Annales Viridunenses*) szűkszavú, az 1010. évre vonatkozó bejegyzése csupán Ottó szerepéről látszik tudni, egyértelműen a császárnak tulajdonítja a távoli nép megtérését, amelyről az annalista semmi közelebbi információval nem rendelkezik: „A magyarok Ottótól kényszerítve lettek kereszténnyé.”⁷⁶

- b) A másik hagyomány szerint elsősorban Gizellának köszönhető az, hogy népünk elhagyta ősei pogány hitét. Ezt az egyébként Sigebertus Gemblacensis *Chronographiájából*⁷⁷ átvett információt közli Albéric de Troisfontaines a XIII. század első feléből származó krónikája is: „A magyarok mostanáig bálványimádásnak hódoló népet abban az időben a császár nővére, Gizella

ban az egységben, ahol a Nagy Károly sírjának megtalálásáról szóló problematikus beszámolót találjuk. A C változat bizonyos részeit sokáig XII. századi interpolációnak tartották, napjainkban azonban egyre inkább Adémar tekintik ezen szövegváltozat szerzőjének is. Adémar munkája — az Augsburgi, Querfurti és Sankt Gallen-i Brúnóról hozzá eljutott információk egybegyűrése ellenére is — a legtöbb ponton megfelel a történelmi valóságnak. Számos közlése arra enged következtetni, hogy nem csupán írott forrásokra támaszkodott, de szóbeli forrásból is szerzett értesüléseket. Felmerül a lehetőség, hogy a munkában említett zarándokok, Vilmos gróf és kíséretének tagjai számoltak be Szent István országaról a krónikaszerzőnek. Veszprémy szerint viszont a legvalószínűbb, hogy az információk német közvetítéssel érkeztek Adémarhoz, talán az Adalbert és Querfurti Brúnó tevékenységéről szóló beszámolókkal együtt. Querfurti Brúnó mellett a francia szerzetesnél találkozhatunk egyedül a fekete, illetve a fehér magyarok elkülönítésével, és Adémar az egyetlen forrásunk arra is, hogy Géza lándzsát kapott a német császártól. Veszprémy feltételezi, hogy Adémarhoz csak töredékes információk jutottak el, és szerzőnk ezekből alkotott saját történetet. Adémar a Szent István királyságával kapcsolatos nagy számú szöveghely ellenére sem látszik különösebben érdeklődni Magyarország iránt, a királyság csak III. Ottó keresztény birodalmának perifériájaként szerepel *Chroniconjában*. Semmilyen érdeke nem fűződött ahhoz, hogy a híreket újraértelmezze vagy torzítsa, a népünkre vonatkozó adatok tehát hitelesnek tekinthetők (*Veszprémy*, 2003. 463–468. p.).

74 *Chabannes-i Adémar* 164. p.

75 *Chabannes-i Adémar* 166. p.

76 *Hungari christiani fiunt ab Ottone coacti. (Annales Viridunenses* 8. p.)

77 *Gombos* III. 2127. p.

keresztény hitre téríti (...).⁷⁷⁸ A ciszterci rendhez tartozó szerzetes azonban a német földről érkező királyné mellett szól az Istvánt megkeresztelő Prágai Adalbertől is, és Adémarhoz hasonlóan jól látja a német hatás mellett magának Istvánnak a jelentőségét is: „ez a király pedig a maga szavával a magyarokat megtérítette és Esztergom fő egyházát Szent Adalbert tiszteletére megalapította”⁷⁷⁹. A vallon források ugyanerre a hagyományra épülnek, szinte szó szerint megismételve a ciszterci krónikásnál is szereplő szavakat. A XV. századi *Chronicon Belgicum magnum* szerint: „[II.] Henrik [császárságának] nyolcadik évében a magyarok mostanáig bálványimádásnak hódoló népét a császár nővére, Gizella keresztény hitre téríti (...).⁷⁸⁰ Ugyanez a hagyomány figyelhető meg a liège-i apátság történetét elbeszélő historiában is, amely a XVI. század végéig beszéli el a Szent Lőrinc tiszteletére alapított egyház történetét.⁸¹

- c) A források harmadik csoportja — bár néhány esetben megemlíti István és Gizella házasságát is — elsősorban a magyar uralkodót méltatja, az ő nagyformátumú egyéniségét tartja meghatározónak népe áttérésében. Ezek közé sorolhatjuk Raoul Glaber világkrónikáját és az ő munkájára is támaszkodó Hugues de Flavigny híradását. Raoul a XI. században keletkezett *Historiája* beszámol Henrik császár nővérének és a magyar uralkodónak a házasságkötéséről, és hálával emlékezik meg a Szent István megnyitotta jeruzsálemi zarándokútról:

„Abban az időben pedig a magyarok népe, amely a Duna vidékén élt, királyával együtt Krisztus hitére tért. Az ő királyuknak, akit a keresztségben Istvánnak neveztek, s méltán [tekintettek] a legkeresztényebbnek, az említett Henrik császár saját nőtestvérét adta feleségül. Ebben az időben szinte mindenki, aki Itáliából és Galliából Jeruzsálembe, az Úr sírjához vágyott menni, a hullámozó tengeren át vezető megszokott útvonalat mellőzni kezdte, s e király hazáján keresztül kezdett áthaladni.

78 *Gens Ungarorum hactenus idolatrie dedita, hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam sororem imperatoris (...). (Albericus Trium Fontium 779. p.)*

79 *ipse rex sua predicatione Ungaros convertit et maiorem ecclesiam Strigonii in honorem Sancti Adalberti instituit (Sigebertus Gemblacensis 354. p.)*

80 *Anno octavo Henrici [II imperatoris] gens Ungarorum hactenus idolatriae dedita, ad fidem Christi convertitur per Gyslam sororem imperatoris (...). (Gombos I. 524. p.)*

81 *Gombos II. 1186. p.*

Ő pedig mindenkinek igen biztos útviszonyokat biztosított, s mindazokat, akikkel csak találkozott, testvéreként fogadta, s nekik hatalmas ajándékokat adott.”⁸²

A XII. század elejéről való *Chronicon Viridunense* az István házasságáról való tudósítás után szintén szép szavakkal állít emléket első királyunknak: „Istvánt, a magyarok királyát pedig elérkezvén elhivatásának ideje az egekbe szólította, és most abban az egyházban, hol eltemetve nyugszik, csodákkal tündöklék felségesen.”⁸³ István és Gizella házasságának tudja be a keresztény hitre történő áttérést a *Chronicon Leodiense breve* is, amelynek szerkesztése a XII. század közepén zárulhatott le. Ez a vallon kútfő azonban a bajor királyi házból származó feleség mellett magának Istvánnak a szerepét is hangsúlyozza, róla mint vallásos (*religiosus*) és ájtatos (*Deo devotus*) uralkodóról beszél, akinek sírjánál csodák történnek.⁸⁴ Ezért nem az Albérictől eredeztethető második krónikahagyománnyal, hanem a források harmadik csoportjával tartom rokoníthatónak.

A viszonylag kevés forrás alapján azt láthatjuk, hogy, bár a kútfők egyike sem tagadja Szent István jelentőségét, a német hatást igyekeznek hangsúlyozni az ország kereszténnyé válásában Ottó, illetve Gizella szerepének kiemelésével. Mindez alátámasztani látszik azt az elképzelést, miszerint a francia föld legkorábbi ismeretei a megszületett Magyar Királyságról német közvetítéssel jutottak el Nyugatra.

Érdekes itt megvizsgálni, hogyan látták Szent István országát a környező kelet-európai területek krónikaszerzői, hogyan jelenik meg például első királyunk alakja a lengyel beszámolóiban. Azt várnánk, hogy a közeli országok pontosabb információkkal rendelkeztek a magyarságról, és kútfőik bőbeszédűbbek népünkkel kapcsolatban. Ám a szomszédos lengyel királyság későbbi elbeszélő munkái sem adnak a francia krónikáknál részletesebb beszámolót fiatal királyságunk XI. századi történetét illetően. Az *Annales Polonorum* különböző szerkesztményei 1000–1001-re, 1038-ra, 1079-re, 1082-re és 1086–1087-re tartalmaznak csupán adatot. A lengyel évkönyv azonban természetesen más hagyományt őriz a formálódó magyar állammal kapcsolatban, mint a bemutatott nyugati kútfők: a koronakérés motívumát emeli ki, hiszen ez a lengyelek történetével is összefügg. A német krónikákkal ellentétben nem Ottó császár vagy Gizella szerepét

82 Rodulf Glaber 185–186. p.

83 *At vero Stephanus Ungorum rex imminente vocationis suae tempore ad coelestia evocatus, nunc in aecclesia qua requiescit humatus, miraculis claret egregius.* (Hugo Flalviniacensis 392. p.)

84 Gombos I. 579. p.

hangsúlyozza keresztény királyságunk megalakulásában: Szilveszter pápa az, aki isteni sugallatra koronát küld a magyar fejedelemnek.

„István, Magyarország királya Affricus püspököt Szilveszter pápához küldte Rómába, hogy koronát kérjen. Ebben az időben a lengyelek hercege, Mescho is elküldte Lampert püspököt koronát kérni De a pápa angyali látomástól figyelmeztetve azt a koronát, amelyet Mescho számára készített elő, a magyar király követének, Affricusnak adta át.”⁸⁵

I. 1. 2. A kereszténnyé váló Magyar Királyság helye Európában. A XI. századi magyarságról alkotott kép

„Aki a nyugati országokból, így Angliából, Írországból, Wales-ből, Skóciából vagy Norvégiából indul útnak, Németországon és a magyar királyságon utazhat keresztül, mely utóbbi a lengyel föld, valamint a pannóniai és sziléziai területek szomszédságában terül el. A magyarok királya hatalmas és igen bátor úr. Számos terület, így Magyarország, Szlavónia, Kunország és a bugrisok földjének nevezett Bolgárország felett uralkodik. Az orosz királyság egy elég jelentős darabja is az övé: itt hercegséget alakított, melynek határai Livóniáig és Poroszországig terjednek.”⁸⁶

A fenti idézet John Mandeville angol lovag anglonormann nyelvjárásban, tehát a francia nyelv egyik dialektusában keletkezett, mesés és valós elemeket vegyítő keleti útleírásából származik. Az 1355 és 1357 között íródott forrásszöveg sokkal inkább irodalmi alkotás, mint történeti mű, bár a mitikus Kelet bemutatását mesés elemekkel fűszerező szerző kétségkívül jól tájékozott, és sok valós elemet is közöl

85 *Stephanus rex Ungrie misit Affricum episcopum Romam ad papam Silvestrum pro corona petenda. Eodem tempore dux Polonorum Mescho miserat Lampertum episcopum coronam petere. Sed papa angelica monitus visione, coronam quam preparaverat Meschoni Affrico nuncio regis Ungrie dedit. (Gombos I. 176. p.)*

86 *Celui qui part des pays d'Occident, comme d'Angleterre, d'Irlande, du Pays de Galles, d'Écosse ou de Norvège, peut, s'il le veut, passer par l'Allemagne et par le royaume de Hongrie qui est voisin de la terre de Pologne et de celles de Pannonie et de Silésie. Le roi de Hongrie est un sire très puissant et très vaillant. Il règne sur de nombreux territoires, la Hongrie, l'Esclavonie, la plus grande partie de la Comanie et la Bulgarie que l'on appelle la terre des Bougres. Il a aussi une grande partie du royaume de Russie, dont il a fait un duché qui s'étend jusqu'aux pays de Livonie et de Prusse. (Mandeville, Jean de: Voyage autour de la terre. Traduit et commenté par Christiane Deluz. Paris, 1993. 7. p.)*

a leírása tárgyául szolgáló országokkal kapcsolatban.⁸⁷ Az irodalmibb forma, az anekdotázó nyelvezet a történelmi tévedések, a pontatlanságok ellenére is lehetővé teszi, hogy lássuk, milyen képet formál magában a nyugati utazó a távoli országokról. Az Ázsiát bemutató útirajz elején a Magyar Királyságról olvasható pár sor mutatja, hogy az Anjouk Magyarországnak híre messze földre eljutott, a Liège-ben keletkezett forrás szerzője nagy, erős országról ad hírt, tisztelettel szól annak uralkodójáról. Bár azonkívül, mely területek alkotják a magyar államot, semmilyen tény nem közöl hazánkat illetően, a velünk kapcsolatban kialakult nyugati értékítélet szavaiból kiolvasható. A kunok, a bolgárok említése azonban jelzi, hogy az ország a keresztény Európa határán helyezkedik el. Jacques de Vitry egy századdal korábban keletkezett *Historia Hyerosolomitaniája* is a keresztény és a pogány világ határaként beszél a királyságról.⁸⁸

A sokkal kevésbé bőbeszédű korai magyar állammal kapcsolatos forrásanyag alapján jóval nehezebb feladat annak bemutatása, milyen kép élt kereszténnyé vált népünkről Nyugaton. Mindenesetre a magyarság vonatkozásában információkat tartalmazó szövegrészeket jelzőit, kifejezéseit megvizsgálva tehetünk néhány általános megállapítást.

Azokban a forrásokban, amelyek konkrétan a tanulmányozott korszak Magyarországot mutatják be, kevés szó esik az ezredforduló előtt még pogány nép megítéléséről.⁸⁹ Különösen értékes számunkra Raoul Glaber beszámolója, amely élesen szembeállítja egymással a pogány és a már keresztény hitre tért magyarságot. Az a nép, amely „megszokta korábban, hogy mások vagyontárgyait kegyetlenül elragadja”, amely szolgasorba taszította a keresztényeket, most „jó szívvel adja Krisztusért saját tulajdonait”, és testvéreiként tekint a kalandozó hadjáratok során

87 Mandeville munkájával kapcsolatban ld.: Higgins, Iain Macleod: Writing East: the „Travels” of Sir John Mandeville. Philadelphia, 1997.

88 Gombos II. 1218. p.

89 A pogány magyarságnak a nyugat-európai forrásanyagban való megjelenésével Körmendi Tamás foglalkozik nemrégiben megjelent tanulmányában (*Körmendi Tamás: A magyarság megjelenése a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig*. In: Korall, 10. [2009] 30–46. p. [A továbbiakban: *Körmendi*, 2009.]). Megállapítja, hogy a kalandozó hadjáratokról beszámoló kútfők állandó motívumokkal, sablonokkal dolgoznak, beszámolóikban gyűjtögető, a lakosságot rabszíjra fűző vagy lemészároló magyarokról beszélnek. Mivel a kor Nyugat-Európája kizárólag a kalandozások révén került érintkezésbe népünkkel, a rólunk alkotott kép „meglehetősen egysíkú, és egyértelműen negatív” (*Körmendi*, 2009. 32–33. p.). A forrásokban alkalmazott jelzők, szöfordulatok vizsgálata révén kimutatható, hogy magyarjainkkal kapcsolatban a nyugati szerzők ugyanazokat a toposzokat alkalmazzák, mint az V. század óta bármely nem keresztény, ellenségnek tekintett nép ábrázolásakor (*Körmendi*, 2009. 33–34. p.).

számtalanszor kifosztott nyugatiakra.⁹⁰ Albéric de Troisfontaines és a munkáját alapul vevő vallon krónikáshagyomány őrzik a már idézett fordulatot: „A magyarok mostanáig bálványimádásnak hódoló népe”.⁹¹ Adémar de Chabannes is hasonlóan fogalmaz az Ottó császárságától keletre élőkkel kapcsolatban.⁹² A pogányságot, őseink korábbi vallását tehát bálványimádásnak nevezik: ez a szó szerepel majd még évszázadokon keresztül a nyugati krónikáshagyományban a nem keresztény népek vallásosságának bemutatásakor.⁹³ A pogány magyarokra

90 Rodulf Glaber 185. p.

91 *Gens Ungarorum hactenus idolatrye dedita* (Albericus Trium Fontium 779. p.)

92 Chabannes-i Adémar 164. p.

93 Egy jellemző példát szeretnék itt arra nézve kiragadni, hogyan jelennek meg a nem keresztény népek a nyugati elbeszélő forrásokban. A szöveg, amelyről szólni kívánok, jóval későbbi kútfő, mint a fent idézett beszámoló, de nagyon jól tükrözi a középkori ember jellegzetes világgképét, a pogány népekkel szembeni beállítottságát. A kereszties hadjáratok történetének egyik kései forrása Hayton herceg 1307-ben keletkezett *La flor des estoires de la terre d'Orient*-ja, amely, ahogyan a cím is mutatja, *florilegium*: Ázsia nyugati vidékeinek geográfiai leírása és a tatárok, valamint az arab és török dinasztiák történetének hagyományos, kronologikus elbeszélése után munkája negyedik fejezetében a herceg „politikai” fejtegetéseket tár olvasója elé. Azi fejt ki, milyen módon lehetne a tatárokkal szövetségben, haderejükre támaszkodva a Szentföldet visszahódítani. A nyugati keresztieseket támogató, az érintkezések révén a frank kultúrát és szokásokat átvevő örmény királyságból származó Hayton nem irodalmi művet alkot, rövid, lakonikus mondatai mégis jól tükrözik, hogyan vélekedik a szerző azokról a különféle kultúrkörökhöz tartozó, különféle vallásokat követő népekről, amelyek Kis- és Belső-Ázsia színes világát bemutató írásában említésre kerülnek. A nem keresztény világot a szerző két részre osztja: mohamedánokra és más pogány, „bálványimádó népekre” (*ydolatre* — így szerepel a kifejezés az ófrancia szövegben). Utóbbiak iránt nem látszik érdeklődni, semmilyen közelebbi információt nem ad vallási hagyományaikkal kapcsolatban, leírása igyekszik semleges, értékítéllettől mentes maradni. Bár a mohamedánok jellemzésekor is toposzokat használ, a „Mohamed törvényének hamis tanításait” (*creans as faus enseignements de la loi de Mahomet*) követőkről egyértelműen negatív képet rajzol. Érdekes mindezek után a keresztiesek számára potenciális szövetségest jelentő pogány tatárok ábrázolása. Vallásukat nem minősíti bálványimádásnak, sőt, úgy mutatja be őket, mint akik egy, a keresztények Istenéhez közelálló istenséget imádnak. Az örmény uralkodóval szövetező kán pedig a köztük lévő szerződés értelmében felveszi a keresztény hitet: ezzel a kevéssé valószínű fordulattal igyekszik Hayton Nyugat-Európa számára igazolni, hogy a tengerentúli területek egyik utolsó bástyájaként számon tartott Hetumida királyság egy pogány nép támogatását keresi a mohamedánok elleni küzdelemben (Hayton: *La flor des estoires de la terre d'Orient*. Édition critique par Charles Kohler. In: *Recueil des historiens des Croisades. Documents arméniens*. II. Paris, 1906. 110–363. p. Az idézetet ld.: 123. p.). Amikor Hayton véleményt alkot a pogányokról, a kora középkortól alkalmazott krónikáshagyományt követi. A bemutatott népeket bálványimádóknak minősíti, de negatív töltetű csak akkor lesz az ábrázolás, amikor adott népcsoport a Nyugat számára ellenfélként jelenik meg. A kereszténytől eltérő kultúráról azonban a klerikus szerző vajmi keveset tud, ezért alkalmazza

vonatkozó másik megjegyzés szintén Adémartól származik, ő különíti el népünk fehér és fekete ágát, ezzel egyfajta egzotikumot kölcsönözve az Európába Keletről érkezett magyarságnak.⁹⁴

A keresztény világhoz csatlakozó magyarsággal, illetve Istvánnal kapcsolatban megjelennek a pozitív jelzők, a későbbi munkákban pedig a szent uralkodó halála utáni csodás események is. Adémar krónikájában a zarándokokat fogadó István már bőkezű keresztény uralkodóként szerepel, a krónikás szerint elsősorban III. Ottó tevékenységének köszönhetően Krisztus hitére tért országot hamar elfogadják a keresztény államok sorában.⁹⁵

I. 2. A ciszterciek tudósításai

I. 2. 1. Albéric de Troisfontaines *Chroniconja*

A Magyar Királyság első évszázadának eseményeivel kapcsolatban Albéric troisfontaines-i szerzetes krónikája tartalmazza a legtöbb információt. A *Chronicon* értékét témánk szempontjából csökkentheti, hogy nem kortárs kútfő: az általam vizsgált periódusnál jóval később, a XIII. század derekán keletkezett. Más kútfőkkel ellentétben viszont nem csupán történelmünk néhány kiemelt, nagyrészt német krónikák közvetítette fordulatáról tud, hanem más forrásokban alig fellelhető értesülésekkel is rendelkezik. Francia beszámolóink közül például Albéric krónikája az egyetlen, amely a korszak valamennyi uralkodóját felsorolja. Ezért tartom fontosnak, hogy dolgozatomban külön alfejezetet szenteljek a munkának.

Az a tény, hogy a *Chronicon* a többi francia földön született feljegyzésnél jóval részletesebb, felveti annak kérdését, vajon honnan származhattak Albéric meglehetősen pontos adatai. A problémát már Marczali Henrik is felvetette

írásában egyszerűen az évszázadok óta meglévő toposzokat. Ennek lehetünk tanúi akkor is, ha a kalandozó magyarokról olvasunk nyugati beszámolókat.

94 Adémar sötét bőrű fekete magyarokról beszél: „...Magyarországra, amelyet Fehér Magyarországnak mondanak megkülönböztetésül a másik, Fekete Magyarországtól azért, mert a nép sötét színű az etiópokhoz hasonlóan...” (*Chabannes-i Adémar* 165–166. p.): szavai itt a keleti útleírások egzotizmusát, a kalandozó magyarokról szóló korábbi forrásokat idézik. Ám a zarándokokat fogadó István már bőkezű keresztény uralkodóhoz méltóan jelenik meg, az Adémar szerint elsősorban III. Ottó tevékenységének köszönhetően Krisztus hitére tért országot hamar elfogadják a keresztény államok sorában.

95 *Chabannes-i Adémar* 169. p.

Árpád-kori kútfőinket bemutató összefoglaló munkájában,⁹⁶ de kitért a forrás magyar vonatkozásaira Hóman Bálint is,⁹⁷ aki az általa feltételezett somogyvári krónikát, illetve a somogyvári királylistát tartotta Albéric hazai történelmünkkel kapcsolatos elsődleges forrásainak.⁹⁸ A francia krónika magyar adatainak eredete Latzkovits Lászlót is foglalkoztatta: 1934-ben részletes tanulmányt szentelt annak, hogy milyen beszámolókból is nyerhette értesülésüléseit a francia szerzetes.⁹⁹ A kútfőnek a XIII. század elejére vonatkozó adatait nemrégiben Körmendi Tamás dolgozta fel doktori értekezésében, bemutatva a krónikaszerzővel és munkájával a szakirodalomban napvilágot látott különféle elképzeléseket.¹⁰⁰

Albéric több régebbi elbeszélő forrásra, így Beda Venerabilis egyháztörténete és Saint-Victor-i Hugó műve mellett Gembloux-i Sigebert *Chronographiájára*, valamint Freisingi Ottó krónikájára támaszkodott. Merített azonban adatokat oklevelekből is, és munkájában felhasználta a ciszterci nagykáptalanra távoli vidékekről érkező rendtársak elbeszéléseit. A Magyarországról szerzett pontos információi is a ciszterci közösségek között meglévő élénk összeköttetésekkel magyarázhatók.¹⁰¹ Bár a XI. századról szóló részekben valóban kölcsönöz adatokat Ottó, illetve Sigebert krónikaiból, látnunk kell, hogy azokat bőségesen ki is egészíti.

Albéric krónikájában 21 alkalommal ad hírt hazánk Szent Istvántól Kálmán koráig terjedő történelméről.¹⁰² Adatai sokszor csak uralkodási évek: elmondja, adott uralkodó kit követett a trónon, milyen családi kapcsolat fűzte elődjéhez, és hány évig tartott királysága. Sikerül így az Árpádok dinasztiájának többé-kevésbé pontos kronológiáját adnia.¹⁰³ Találunk azonban „részletesebb” leírásokat is. Információi három nagyobb téma köré csoportosulnak:

- a) Beszámol a pogány magyarság keresztény hitre téréséről, említést téve Prágai Adalbertről, István király egyházszervezéséről. Ami Albéric krónikájában egyedi, az Gizella megítélése. A más forrásokban fellelhető kétségkívül

96 Marczali, 1880. 83–85. p.

97 Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum XII–XIII. századi lezármazói. Bp., 1925. (A továbbiakban: *Hóman*, 1925.); különösen: 5–14. p.

98 *Hóman*, 1925. 20–32. p.

99 Latzkovits László: Alberik világkrónikájának magyar adatai. Szeged, 1934. (A továbbiakban: *Latzkovits*, 1934.)

100 Körmendi, 2008. 151–152. p.

101 Latzkovits, 1934. 17.; Körmendi, 2008. 151. p.

102 Gombos I. 26–27. p.

103 A kronológiáról ld.: Latzkovits, 1934. 61–70. p.

pozitív kép és a Gertrúd-gyilkosság után a magyar történeti hagyományban kialakuló negatív kép egyszerre van jelen munkájában. Az 1010-es évről szóló bejegyzés első mondatai éles kontrasztban állnak a szövegrész végével: az ország kereszténnyé válásában elsőrangú szerepet játszó királyné István halála után sok rosszat cselekedett magyar földön. Hasonlóan negatív Gizella-ábrázolás egyetlen államalapítás-kori forrásban sem lelhető fel. Gertrúd halálát követően nem csupán II. András feleségének alakja tűnt fel negatív színekben a magyar történeti elbeszélésekben: István német származású feleségével sem bántak kegyesen krónikásaink, Gertrúd bűneinek egy részét XI. századi elődjére vetítették. Albéric ezt a hagyományt, és talán a magyar gesztaszerkesztmény 1213–1235 között elkészült szakaszait ismerhette.¹⁰⁴

- b) Szintén nagy hangsúllyal szerepelnek a *Chronicon*ban a hadi események. Viszonylag részletesen beszél a magyarság belső küzdelmeiről, a Péter, majd a Salamon alatti lázadásokról, Kálmán és Álmos ellentétéről, de tudósít a német támadásokról és a kereszties seregek átvonulásáról is. Az 1050-es, 1060-as évekről szóló szövegrészek Sigebertre és Ottóra vezethetők vissza, de beszámolóikat most is kiegészíti más híradásokból szerzett értesülésekkel.¹⁰⁵
- c) Nagy jelentőséget tulajdonít krónikásunk a dinasztikus kapcsolatoknak. Nem csupán István és bajor Gizella házassága szerepel munkájában, de elmondja azt is, hogy Salamon német származású feleséget vett magának Henrik császár nővérének személyében. Az angol–magyar házassági kapcsolatokra vonatkozó adat felbukkanása is érdekes a francia forrásban. A beszámoló szerint Gizella egy Ágota nevű nőrokonának és a magyar földön megforduló Edward herceg házasságának révén a skót uralkodóház és az Árpádok rokonságba kerültek egymással: a nevezetes Skóciai Szent Margit Ágota leánya volt.¹⁰⁶

104 Az Albéric krónikájában fellelhető Gizella-képről lásd: *Kristó Gyula*: Szent István és családja az Árpád-kori történetírásban. In: *Uő.*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 221–226. p.; *Körmendi*, 2008. 152–154. p.

105 *Albericus Trium Fontium*, 786–797. p.

106 Skóciai Szent Margitról, az angol királyi ház dinasztikus kapcsolatairól angol forrásban, Ralph Higden beszámolójában is olvashatunk (Ranulphus Higdenus: *Polychronicon ab initio munda usque ad aetatem Edwardi III regis Angliae*, ld.: *Gombos* III. 2035. p.). Ralph XIV. századi híradása úgy tudja, hogy Edmund és Edward hercegek Salamon királyunk udvarában fordulnak meg, és egyikük a magyar uralkodó leányát, másikuk pedig Henrik császár lányát, Ágotát veszi nőül. Margit, a skótok későbbi királynője Edmund és Ágota házasságából születik.

I. 2. 2. *Hélinand de Froidmont*

Albéric világkrónikája mellett szeretnék itt egy másik, a *Chronicon*nál néhány évtizeddel korábban, de szintén ciszterci szerzetes tollából született munkát megemlíteni. Hélinand de Froidmont (Helinandus de Frigido Monte) beszámolójának legkésőbbi adatai 1204-ből valók, és a magyar információkat is tartalmazó történeti elbeszélés a XIII. század első évtizedeiben keletkezhetett. Tanulmánya elején Latzkovits is megemlítette Albéric egyik forrásaként,¹⁰⁷ de az 1934-es elemzés a későbbiekben csak a Liudprandnak, Sigebertnek, Freisingi Ottónak, valamint Guido de Bazoches-nak tulajdonítható részleteket és a feltételezhetően közvetlenül magyar földről származó híreket vette részletesen is górcső alá.

Hélinand krónikája korának kútfőihez képest szintén meglehetősen sok adatot hoz a XI. századi Magyar Királyság vonatkozásában. Megjegyzései a következő esztendőkre vonatkoznak: 1010, 1021, 1029, 1042, 1043, 1075, 1095, valamint 1108 (8 információ).¹⁰⁸ Albéric és Hélinand beszámolói között néhány helyen erős párhuzamot figyelhetünk meg. Így például:

Hélinand

1021: *Filii Edwini Edwius et Edwardus missi sunt ad regem Suevorum, ut perimerentur; sed miseratione eius conservati sunt, et regem Hunorum petierunt, ubi maior diem obiit, minor Agatham reginae sororem uxorem accepit.*¹⁰⁹

(Edwinus fiait, Edwiust és Edwardust a szvévek királyához küldték, hogy elveszejtsék őket; de az utóbbi könyörületéből életük megkíméltetett, és a hunok

Albéric

1017: *Huius Edwini fuerunt filii duo Edwinus et Edwardus, qui missi sunt ad regem Suecorum, ut perimerentur, sed miseratione eius conservati sunt, et regem Hunorum petierunt, ubi maior diem obiit; minor, scilicet Edwardus, Agatham regine sororem uxorem accepit, et inde nata est Sancta Margerita de Scotia, quod postea suo loco assignabimus.*¹¹⁰

(Ennek az Edwinusnak két fia volt, Edwinus és Edwardus, akiket a szvévek

107 Latzkovits, 1934. 17. p.

108 Gombos II. 1127–1129. p.

109 Az idézett szövegrészlet ld.: *Helinandus* 926. p.

110 *Albericus Trium Fontium* 781. p.

(magyarok) királyához mentek, ahol az idősebbik meghalt, a kisebbik pedig feleségül vette Ágotát, a királyné testvérhúgát.)

királyához küldtek, hogy elveszejtsék őket; de az utóbbi könyörületéből életük megkíméltetett, és a hunok (magyarok) királyához mentek, ahol az idősebbik meghalt; a kisebbik, tudniillik Edwardus, pedig feleségül vette Ágotát, a királyné testvérhúgát, és ebből a házasságból született Skócia Szent Margit, ahogyan őt később a maga helyén nevezni fogjuk.)

A két krónikás szövegrészeit egymás mellé helyezve láthatjuk, hogy Albéricnek az angol herceg és Ágota házasságával kapcsolatos információja¹¹¹ szó szerinti átvétel Hélinand-tól. Ágotáról sem Freisingi Ottó, sem pedig Gembloux-i Sigebert nem tud, így egyértelműnek látszik, hogy a troisfontaines-i szerzetes itt rendtársa krónikájára támaszkodott. Albéric angol adatainak forrásaként Hóman Bálint is Hélinand munkáját nevezte meg.¹¹² A troisfontaines-i szerzetes itt is, akárcsak munkája más részeiben, kiegészítette az általa használt kútfő tudósítását, és más évszámmal szerepeltette a már rendtársa által is bemutatott eseményeket.

Szövegbeli egyezéseket a két ciszterci beszámoló között máshol, így a magyarok keresztény hitre téréséről szóló tudósításban és az 1040-es évek eseményeit említő feljegyzésekben is találhatunk. Itt azonban az egyezések nem a Helinandustól való átvételnek, hanem a közös forrás használatának köszönhetők. Így például az 1010. évre vonatkozó, a kereszténység felvételében Gizella szerepét hangsúlyozó szövegrész Sigebert krónikájából kerülhetett át mind

111 A kora Árpád-kori magyar történelem angol vonatkozásairól Albéric, illetve Hélinand krónikái mellett egy szintén francia földön keletkezett XIII. századi forrásban is olvashatunk. A Laon városában működő angol származású premontréi kanonok a Balkánra került angolszász lovagokkal kapcsolatos megjegyzései csupán 1974 után váltak ismertté a tudomány számára. Ebből a beszámolóból értesülhetünk arról, hogy a Bizánci Birodalom területén 1075 után angolok telepedtek le egy, a kútfőben Új-Angliaként említett területen. A Nyugatról érkezett lovagok „nem akarván a görögök pátriárkája alá tartozni, elküldték papjaikat Magyarországra, hogy szenteljék őket püspökökké, akik a római főpap egyházi joghatósága alá tartoznak”. A krónika megfelelő részeinek magyar nyelvű fordítását és a hozzá fűzött megjegyzéseket ld.: *Laoni Névtelen: Krónika*. Ford., bev., jegyz.: Makk Ferenc. In: ÍF 1050–1116. 362–363. p. Az általam készített listára a szöveg nem került fel. Bár a *Catalogus* tartalmazza a forrást (*Gombos* I. 495–496. p.), Gombosnál az 1195. évre vonatkozó bejegyzés szerepel elsőként.

112 *Hóman* 1925. 6. p.

Albéric, mind pedig Hélinand munkájába.¹¹³ Míg azonban utóbbi megelégedett a vonatkozó közlés átvételével, addig Albéric azt további értesülésekkel egészítette ki. Sigebertus megjegyzését a magyar nézőponttal ütköztette: Szent István, miután Prágai Adalbert megkeresztelte, saját maga térítette népét keresztény hitre prédikálásával. Az információk, ahogyan erről már szó volt, feltehetőleg a magyar szerzetesi rendházakkal való kapcsolattartás révén kerültek a szerző birtokába.¹¹⁴

A XI. századi magyar történelemre vonatkozóan — kivéve a keresztesek 1096. évi átvonulásáról szóló, alább tárgyalandó híradásokat — kevés információt közölnek a francia kútfők, magyar hírekkel csupán elszórtan találkozhatunk. Hélinand, de különösen Albéric a XIII. század első felében keletkezett világkrónikái azonban azt mutatják, hogy a ciszterci rend kiterjedt kapcsolatai, a hazánkban alapított monostoroknak a francia földdel meglévő összeköttetései megnövelték az érdeklődést a távoli ország iránt. Hélinand még csupán más kútfők magyar vonatkozású információit próbálta összegyűjteni, így elsősorban korábbi adatokat közölt: Gombos idézte utolsó magyar feljegyzése 1108-ra vonatkozik.¹¹⁵ Albéric azonban már nem elégszik meg Freisingi Ottó vagy Sigebert néhány mondatának átvételével. Első kézből igyekszik tájékozódni nem csupán saját korának eseményeiről, de a Magyar Királyság történetének kezdeteiről is, így témánk szempontjából páratlanul értékes forrásszöveget hoz létre.

1. 3. Magyarország és az első keresztes hadjárat a források tükrében

A XI. századi magyarsággal kapcsolatban adatot tartalmazó francia kútfők jelentős része az első keresztes hadjárat kapcsán tesz említést hazánkról. A francia seregek a hadjáratok révén közvetlenül is kapcsolatba kerültek a Magyar Királysággal, krónikásaik szót ejtettek Kálmán király országaról.¹¹⁶

113 Természetesen elképzelhető lenne az is, hogy az eredetileg Sigeberttől származó szövegrészt Albéric a froidmont-i szerzetes munkájából másolta *Chronicon*jába, de mivel Sigebert szövegének ismerete számos más szöveghelyen is kimutatható, kézenfekvőbb azt feltételeznünk, hogy itt is a korábbi, a XII. század elején keletkezett forrásból dolgozott.

114 *Latzkovits*, 1934. 74., 80–81. p.

115 *Gombos* II. 1129. p.

116 A keresztes hadjáratok magyar vonatkozásai is számos alkalommal nyertek már tárgyalást a magyar szakirodalomban, többek között Borosy András, Laszlovszky József és Csernus Sándor is foglalkoztak a témával (*Borosy András: A keresztes háborúk és Magyarország*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. [1996] 2. sz. 3–43. p. [A továbbiakban: *Borosy*, 1996.]; Magyarország

és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk.: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006.; *Csernus, Sándor*: La Hongrie, les Français et les premières croisades. In: Les Hongrois et l'Europe: conquête et intégration. Szerk.: Csernus, Sándor — Korompay, Klára. Párizs–Szeged, 1999. 411–426. p.). Acheni Albertnek az első keresztes hadjáratról szóló tudósítását Veszprémy László vizsgálta részletesen (*Veszprémy László*: Magyarország és az első keresztes hadjárat. Acheni Albert tanúsága. In: Hadtörténelmi Közlemények, 118. [2005] 3. sz. 501–514. p. [A továbbiakban: *Veszprémy*, 2005.]).

Bár II. András személyében magyar király is állt keresztes hadjárat élén, és a keresztes eszme a középkori Magyarországon is tért hódított, tárgyalandó korszakunk a Magyar Királyság szempontjából még passzív periódusként értékelhető (*Borosy*, 1996. 10. p.). A forrásszövegek ismertetése előtt érdemes talán — Borosy András tanulmányára alapján — röviden ismertetni az első keresztes hadjárat (1096–1099) hazánkat is érintő eseményeit, hiszen több konfliktus — így Zimony ostroma, valamint a lovagok Fehérvár melletti veresége — szerepel a számunkra érdekes forrásrészletekben is.

1096 májusa és júniusa között több sereg is megpróbált átvonulni az ország területén. Először májusban a *Nincstelen* (*Sansavoir*) Valter francia lovagjai érkeztek meg. Őket júniusban Amiens-i Péter francia–német serege, Csehország felől a francia Folkmar csapatai és a Gottschalk pap vezette német keresztesek, végül július közepén Emich leiningeni gróf és Vilmos meluni vicomte keresztesei követték. *Valter Sansavoir de Poissy* hadát javarészt francia parasztok adták. Május közepén érték el a magyar határt. Kálmán szabad átvonulást biztosított nekik, az 1018-ban megnyitott zárandokúton három hét alatt jutottak el Zimonyba. A sereg átkelt a Száván a bizánci kézen lévő Belgrádba, de az utóvédből néhányan lemaradtak Zimonyban vásárolni, és vitába keveredtek a város magyar lakóival. A zimonyiak a pénzüktől, ruháiktól, fegyvereiktől megfosztott kereszteseket áttették a határon, elkobozott fegyvereiket pedig diadaljelvényként tüzték ki a várbán. Valter nem bosszulta meg a katonáit ért sérelmet, továbbvonult Nis felé. (*Borosy*, 1996. 12–13. p. Lásd még: *Runciman, Steven*: A keresztes hadjáratok története. Bp., 1999. [A továbbiakban: *Runciman*, 1999.] 105–106. p.)

Amiens-i Péter főserege krónikásadat szerint 40 ezer fős volt. Mosonhoz érkezve a keresztesek szabad átvonulást kértek és kaptak Kálmántól. Zimonynál azonban ismét összetűzésre került sor. A seregben elterjedt a hír, hogy a szerémi várispán, Guz szövetségre lépett a bolgárokkal a keresztes hadak megsemmisítésére. A foglyul ejtett katonák kitűzött fegyvereit látva Amiens-i Péter is hitt a szóbeszédnek, és ostrom alá vette Zimonyt. A keresztesek a győzelem után öt napig maradnak a városban, majd azt hallva, hogy Kálmán egész országának hadseregét összegyűjtve közeledik feléjük, átkeltek a Morván (*Borosy*, 1996. 13–14. p., vö.: *Runciman*, 1999. 106–108. p.).

A francia *Folkmar* (*Fulcerius*) presbíter Morvaország felől lépett magyar területre. Rabló, fosztogató csapatait Kálmán Nyitránál verte szét. *Gottschalk pap* szintén fosztogató hadaira Kálmán serege a Fehérvár melletti Szent Márton kápolnánál mért vereséget. (*Borosy*, 1996. 15. p.; *Runciman*, 1999. 116–117. p.)

Emicho leiningeni gróf francia–német seregét Kálmán már be sem engedte az országba. A keresztesek megostromolták ugyan Mosont, de Kálmán győzelmet aratott felettük, és hadaik megfutamodtak (*Borosy*, 1996. 15–17. p.; *Runciman*, 1999. 117. p.).

Amikor a népi hadak után a *Bouillon Gottfried lotharingiai herceg* vezette sereg is megjelent a magyar határon, a nyugati lovagok és a magyar uralkodó kölcsönös bizalmatlansággal tekintettek egymásra. A keresztesek azonban a Magyarországon keresztülvezető szárazföldi út-

A keresztes hadjáratokkal foglalkozó egykorú és későbbi forrásokat két nagy csoportba sorolhatjuk. Egy részük világkrónika vagy legalábbis hosszabb periódus történetét elbeszélő kútfő, amely a XI. század végéhez érkezve érintőlegesen beszámol az első keresztes hadjáratokkal kapcsolatos történésekről is. A keresztes seregek megindulás Kelet felé, a keresztes államok létrehozása a tengerentúli térségben azonban óriási lendületet adott a historiográfia fejlődésének. Megjelentek azok az elbeszélő munkák, amelyek kifejezetten a Szentföldről vívott küzdelem bemutatását tűzték ki célul, megismertetve az európai olvasóval a mesés Kelet világát, az arab államok történetét is. Az első, már nemzeti nyelven íródtörténeti források, Geoffroy de Villehardouin és Robert de Clari beszámolói is éppen a keresztes háborúkkal kapcsolatban születnek majd meg a francia királyságban.¹¹⁷

A források első csoportjához tartozó néhány szöveg nem a mohamedán Kelet ellen indított hadi vállalkozások tárgyalását tekinti fő feladatának, megelégszik töredékes információk közlésével, így például a felvonuló seregek számbavételével. Megfigyelhetjük, hogy a szerzők csupán a hazánkon áthaladó csapatok vezetőit említik meg, a keresztesek és a magyar uralkodó konfliktusaira elbeszéléseik már nem térnek ki. Így ír például Albéric de Troisfontaines az 1097. év eseményeiről:

„Róbert, a normannok hercege és Chartres-i István más hatalmas férfakkal együtt a császártól különféle adományokkal tiszteltetnek meg, és a tengeren átszállítatván a többi seregekkel egyesülnek. Rajmund narbonne-i herceg és toulouse-i gróf, hozzá csatlakozván Le Puy püspöke és sok nemes azokról a területekről, úgy lovasok mint gyalogosok rengeteg csapatával a Magyarország és az Adriai-tenger között fekvő Dalmácián keresztülhaladva követi őt.”¹¹⁸

vonalat a tengerinél jóval biztonságosabbnak ítélték meg, ezért amikor megérkeztek a Lajtához, követeket küldtek Kálmánhoz, és békés átvonulást kértek seregük számára. Kálmán és Gottfried soproni tárgyalását követően Gottfried fivére, Balduin és családja túszként maradtak a királynál, mindaddig, amíg a csapatok átvonultak (Borosy, 1996. 21–24. p.; Runciman, 1999. 121–122. p.).

A német és francia keresztesek 1101. évi vállalkozását az első keresztes hadjárat részének is szokás tekinteni. Több sereg, közülük IX. Vilmos aquitániai herceg és Welf bajor herceg hadai is átvonultak Magyarországon (Borosy, 1996. 24–25. p.).

117 Villehardouin és Robert de Clari történeti munkáiról ld.: Csernus, 1999. 35–42. p.

118 *Robertus dux Normannorum et Stephanus Carnotensis cum multis aliis potentibus viris, ab imperatore variis donariis honorantur et transfretantes aliis coniunguntur. Raimundus dux provincie Narbonensis et comes Tolosanus, adiuncto sibi episcopo Podiensi et multis nobilibus illarum partium et immensis tam equestrium, tam pedestrium turmis per Dalmatiam, que est inter Ungariam et Adriaticum mare, subsecuntur.*” (Albericus Trium Fontium 806. p.)

Jean le Long d'Ypres csupán a seregek haladási irányát jelzi, megemlítve a német területek, *Italia*, *Romania*, *Aquileia*, *Istria* és *Dalmatia* mellett a magyar királyságot is.¹¹⁹ A verduni apátság évkönyvének feljegyzéseiben csupán egy negatív adatra bukkanhatunk: amikor II. Orbán pápa meghirdeti a keresztes hadjáratokat, a clermont-i zsinatról — a lotharingiak és az alemannok mellett — éppen a magyar királyság képviselői hiányoznak.¹²⁰ A XI. század végi magyar államot tehát elég jelentősnek tartották ahhoz, hogy küldötteinek részvételét elvárták volna a francia földön tartott egyetemes zsinaton. A keleti és nyugati világ határainál fekvő közép-európai országra minden kétséget kizáróan a keresztény világ részeként tekintettek, és talán úgy ítélték meg, hadi ereje is alkalmassá tenné a Szentföld felszabadításáért indított küzdelemben való részvételre. De az annalista megjegyzése arra is utalhat, hogy a Magyar Királyság — éppen a zsinattól való távolmaradása révén — még nem bizonyította kellőképpen a keresztény Nyugathoz való tartozását.

Sokkal érdekesebbek számunkra azok a források, amelyek kifejezetten a keresztes hadjáratok eseményeiről adnak tájékoztatást. A következőkben említésre kerülő krónikák közül több kevés tárgyalást kapott a magyar nyelven hozzáférhető szakirodalomban, ezért a munkák magyar vonatkozásai mellett szeretném azt is röviden bemutatni, milyen francia földön keletkezett kútfolk számolnak be az 1096–1099 között a Szentföldre vezetett hadi vállalkozásról, hogyan épülnek ezek a beszámolók egymásra, illetve milyen forráskiadványokban találhatjuk meg őket. A következőkben szereplő munkák nagy részére Borosy András is hivatkozott tanulmányában, de azokból főként a hadtörténeti szempontból jelentős adatokat gyűjtötte ki.¹²¹ Ezért tartom fontosnak, hogy a szövegeket más szemszögből is megpróbáljam bemutatni.

I. 3. 1. A keresztes hadjáratok első krónikásai

A clermont-i zsinat és a Jeruzsálemi Királyság megalapítása közötti periódusról három nyugat-európai szemtanú egykorú híradásából értesülhettek azok, akik a XII. század hajnalán a Közel-Keleten nemrégiben végbement eseményekről képet szerettek volna kapni. Az első keresztes hadjáratról tudósító legkorábbi forrásaink egyike a Bohemund seregében harcoló névtelen krónikás lakonikus

119 Gombos II. 1331. p.

120 Annales S. Vitoni Virdunensis 526. p. vö. Gombos I. 211. p.

121 Borosy, 1996.

nyelvezetű beszámolója. Mellette a Balduin jeruzsálemi király mellett tisztséget betöltő Foucher de Chartres *Gesta Francorum* és Raymond d'Aguilers *Historia Francorum*¹²² tartoznak legelső kútfőink közé.¹²³

A keresztesek Magyarországon történő átvonulásáról a Névtelen¹²⁴ is említést tesz, közlése azonban mindössze országunk említésére szorítkozik:

„A frankok egy része, azaz Remete Péter, Gottfried herceg és testvére, Balduin, valamint Balduin, Hennegau grófja Magyarországi vidékéhez érkezett.”¹²⁵

Az 1096. évvel kapcsolatban Foucher de Chartres-nál¹²⁶ a következőket találjuk:

„Aztán Gottfried herceg, a lotharingiak országának hercege a magyarok hazáján ment keresztül sokadmagával. (...) Remete Péter pedig, sok hozzá csatlakozott gyalogossal, de kevés katonával, először ... kelt át Magyarországon, később pedig az ő embereinek Nincstelennek mondott Valter lett a vezére.”¹²⁷

122 *Névtelen krónikás; Fulcherius Carnotensis; Raimundus de Aguilers.*

123 *Levine, Robert:* Introduction. In: *The deeds of God through the Franks: a translation of Guibert de Nogent's Gesta Dei per Francos.* Translated and edited by Robert Levine. Woodbridge, 1997. 1–15. p. (A továbbiakban: *Levine*, 1997.)

124 Kétségtől a Névtelen műve volt a hadjáratról szóló korabeli tudósítások legnépszerűbbike. A forrást részletesen elemző Veszprémy Lászlótól tudhatjuk meg, hogy a szerző, aki szinte semmit sem árul el magáról a beszámolóban, dél-itáliai normann származású lehetett. Ezt lát-szik alátámasztani nem csupán a *Gestá*ban Tarantói Bohemundnak juttatott nagy szerep, de a mű latinsága is: a szövegben az olasz nyelvi szubsztrátum nyomai fedezhetők fel. Mivel a Névtelen egyértelműen világi harcos volt, olyan eseményeknél is jelen lehetett, ahol a klerikus Foucher és Raymond d'Aguilers bizonyára nem. A mű irodalmi megformálását már a kortársak is igénytelennek tartották, a biblikus stílus sajátosságait viszont a modern kutatás szerint magán hordozza a krónikás sokszor szintelennek, túlságosan egyszerűnek tűnő írása. Ld.: *Veszprémy László:* Utószó. In: *Az első és második keresztes háború korának írott forrásai.* Fordította és válogatta: Veszprémy László. Bp., 1999. (Középkori Keresztény Írók 1.) 211–214. p. (A továbbiakban: *Veszprémy*, 1999.) A krónikát egyébként, ahogy a XIX. századi szövegkiadás is mutatja, *Tudebodus abbreviatus*ként is említik (*Gesta Francorum seu Tudebodus abbreviatus*).

125 *Névtelen krónikás* 14–15. p.

126 Foucher jelen volt a clermont-i zsinaton, majd Blois-i István kíséretében Keletre ment, ahol három részletben, 1101-ben, 1106-ban, illetve 1124–27-ben írta meg munkáját (*Runciman*, 1999. 254. p.).

127 *Porro Godefridus regni Lothariensis dux, per Hungarorum patriam cum gente multa ivit. (...) Petrus eremita quidam, multis sibi adjectis peditibus, sed militibus paucis, primitus per*

Megjegyzéseikből csupán azt tudhatjuk meg, mely fővezérek seregtestei haladtak keresztül a királyságon, népünk nyugati megítélésével kapcsolatban azonban semmilyen adalékot sem szolgáltatnak.

Raymond d'Aguilers¹²⁸ sem mutatkozik sokkal bőbeszédűbbnek. „De egyesek Szlavónián, mások Magyarországon vagy Lombardián, megint mások pedig a tengeren mentek (...)” – olvashatjuk az egész pogányságon győzedelmeskedni kívánó, a Szentföld felé tartó seregekkel kapcsolatban.¹²⁹ Később azonban egy témánk szempontjából érdekesebb megjegyzésre bukkanhatunk: a császár óva inti Bohemundot az alemannoktól, a magyaroktól, a kunoktól és az egyéb vad népektől, melyek a hadaknak nagy károkat okozhatnak.¹³⁰ Szerzőnk tehát a pogány kunokhoz hasonló vad népséggént tekint Kálmán király alattvalóira, akiket a keresztény lovagoknak félniük kell.

A XII. század folyamán a francia, német, brit és itáliai területek krónikásai, az újonnan létrejött kereszties államok írástudói Foucher, a Névtelen, illetve Raymond leírására támaszkodva igyekeztek színesebb, pontosabb, irodalmi értékkel is bíró feldolgozást adni a Szent Sír visszaszerzésének. A legkorábbi, a névtelen krónikás beszámolóját átdolgozó munka a francia szakirodalomban Pierre de Tudeboeuf néven szereplő civray-i pap *Historiája*.¹³¹ A fent említett kútfőkhöz hasonlóan olyan forrással van dolgunk, amelyet egy, a Szentföldet is megjárt szemtanú hagyott ránk. A szerzőről kevés adattal rendelkezünk. Elbeszélése, melyben 1099-ig jut el, vélhetően a XII. század legelején született. Az értékes kortárs

Hungariam perrexit; cujus gentis postea satrapa fuit quidam Galterius, Sine Pecunia cognomine dictus (...). (Fulcherius Carnotensis 327–328. p.)

- 128 A krónikaszerző Le Puy püspökének társaságában csatlakozott a keresztiesekhez. Beszámolóját Antiókhia ostromának idején kezdte el írni, és 1099 végén fejezte be. Toulouse-i Rajmund káplánja lett, de feljebbvalója működését a forrás tanúsága szerint nem szemlélte minden kritikától mentesen. Műve megírása után gyorsan vált széles körben ismertté, de a későbbi történetírók mégsem Raymond *Historia Francorum*át szerkesztették újra. Ld.: Runciman, 1999. 254. p.
- 129 *Sed quia allii per Sclavoniam, allii per Hungariam, allii per Longobardiam, allii per mare venerunt (...)* (Raimundus de Aguilers 235. p.)
- 130 *Sed imperator excusat iter, dicens: »Praemetuere se Alemannos et Ungaros, et Comanos, aliasque feras gentes, quae imperium suum depopularentur, si ipse transitum cum peregrinus faceret.«* (Az idézett szöveget ld.: Raimundus de Aguilers 238. p.)
- 131 Magyar vonatkozású sorait ld.: Gombos III. 1972. A hagyományos felfogás szerint Tudeboeuf szinte szó szerinti lemásolta a *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum* szövegét. Veszprémy viszont ismerteti John Hugh és Laurita L. Hill álláspontját is, akik szerint a Névtelen *Gestája*, valamint Raymond d'Aguilers és Tudeboeuf beszámolója egy közös, mára már elveszett ősforrásra lennének visszavezethetők (Veszprémy László: Utószó. In: Az első és második kereszties háború korának írott forrásai 1999. 217. p.).

feljegyzés azonban csak a keresztések Konstantinápolyba való megérkezésétől válik részletessé, az előzményeket — köztük a számunkra érdekes magyarországi átvonulást — csupán vázlatosan mutatja be. A krónikásról csak feltételezhetjük, hogy Hugues de Lusignan és Gaston de Béarn poitou-i csapataival indult útnak, ugyanis azt sem árulja el olvasóinak, ő maga hol vette fel a keresztet.¹³²

A hazánkkal kapcsolatos szűkszavú említés a következőképpen hangzik:

„A gallok már elhagyták otthonaikat. Három részre osztották hadaikat. Az egyik sereg Magyarország vidékére lépett be: tudniillik Remete Péter és Gottfried herceg, valamint testvére, Balduin, Krisztus bölcs katonája, akiket az Úr a világ dicsőségével erősítsen meg és oltalmazzon. Ezek az igen kiváló katonák, és többen mások, akiket egyáltalán nem ismerek és nincs is vezetőm [ti. aki előadná, hogy ezek kik voltak], azon az úton jöttek, amelyet Nagy Károly, Franciaország egykori csodálatos királya hozott létre egész Konstantinápolyig.”¹³³

Tehát főként a Magyar Királyságon áthaladó hadakat veszi számba, kiemelve a keresztes vezetők, a Krisztus atléájának nevezett Balduin erényeit, a vitézek bátorságát.

A XII. század elején készült interpretációk közül napjainkban az autobiográfia-szerzőként ismertté vált Guibert de Nogent *Historia Hierosolomytanája* keltette fel leginkább a kutatók érdeklődését. A munka modern francia nyelvű kiadásához bevezetőt író Monique-Cécile Garand leírja, hogy saját korában kevésbé ismerték a szöveget, és a XIII. századra lassacskán feledésbe is merült. A stilisztikai bravúrokban bővelkedő, a szerző antik műveltségéről lépten-nyomon tanúságot tevő, moralizáló beszámoló helyett inkább az egyszerű nyelvezetű, szárazabb tudósításokat vették elő és építették be műveikbe a kései keresztes hadjáratok korának kompilátorai. Guibert sohasem járt a Szentföldön, de a pikárd nemesség tagjaként pontos képet kaphatott az eseményekről a Közel-Keletről visszatérő lovagok elbeszéléseiből. Ezekre a szóbeli értesülésekre támaszkodva egészítette ki a névtelen krónikás munkáját, amelynek információit megtartotta ugyan, de

132 Préface. In: RHC. HO. III. Paris, 1866. I–VIII. p.

133 *Jamjamque Galli ex suis sunt remoti domibus. Feceruntque Galli tres partes. Una pars in Ungriae intravit regionem: scilicet Petrus Eremita, et dux Godefredus, et sapiens Christi athleta Baudouinus frater eius, quos Dominus mundi gloria muniat, atque custodiat. Isti prudentissimi milites, et alii plures, quos ignoro penitus, et ductore careo, venerunt per viam quam jamdudum Carlomannus, mirificus rex Franciae, aptare fecit usque Constantinopolim. (Petrus Tudebodus 10–11. p.)*

stilisztikailag jóval gazdagabb szöveget alkotott. Ismerte Foucher de Chartres *Gestáját* is, ám ezzel valószínűleg csak a *Historia Hierosolomytana* szerkesztésének kései fázisában találkozhatott. A latin nyelvű beszámolót modern franciára átültető Garand sorra veszi azokat a szöveghelyeket, ahol Guibert nem követi a Névtelen munkájának szerkezetét, hanem a történeket saját interpretációjában mutatja be, hallomásból szerzett információkat ültet krónikájába.¹³⁴ Egy ilyen részben, a II. könyv 6–8. *caputjában* szerepelnek a Remete Péter seregéről, a keresztesek magyarországi átvonulásáról szóló rövid tudósítások is.

„Miután e férfiúnak — részben hírnevének, részben buzdításának köszönhetően — hatalmas hadat sikerült összegyűjtenie, elhatározta, hogy útra kel a magyarok földjén keresztül.

A tanulatlan köznép amint felfedezte, hogy e föld hihetetlen bőséggel kínálja a táplálékok minden nemét, mértéktelen élvezettel kezdtek tobzódni, visszaélve az ott lakók jámborságával. Amint meglátták, hogy a több éves gabonatermés a helyi szokások szerint toronymagasságú asztagokban áll a mezőkön felhalmozva, amiket mi magunk között gúlnak szoktunk mondani, és feltárult előttük a különféle felhalmozott húsok és egyéb élelmiszerek bősége, hiszen földjük ritka termékenységű, nem elégedtek meg az általuk kínált úti étellemmel.”¹³⁵

Az 1109 körül keletkezett *Historia Hierosolomytana* tehát — valószínűleg a pikárd lovagok szóbeli beszámolóira építve — meglehetősen gazdag országgént írja le Kálmán királyságát: a megelőző évek gabonatermése kazlakba gyűjtve áll a mezőkön, de húsban és mindenféle más terményben, élelmiszerben is bővelkedik a magyar föld. Guibert speciális magyar szokásként mutatja be, hogy népünk olyan asztagokban halmozza fel a gabonát, amelyek formája toronyra emlékeztet. A más kútfők ábrázolásánál jóval színesebb leírás arra enged következtetni, hogy szerzőnk nem csupán kliséket épít be szövegébe, hanem olyan lovagok beszámolót, akik pár évvel korábban valóban áthaladtak hazánkon. Meglepő, hogy a nogen-i apátság szerzetese mennyire pozitív képet alakít ki a magyarokról. A *Gesta Dei per Francos* címen is említett munka Isten akaratának megnyilvánulásait látja a Szentföld felé igyekvő seregek cselekedeteiben,¹³⁶ Remete Péter fosztogató hordájával szemben azonban egyértelműen népünk pártjára helyezkedik. Kálmán

134 Garand, Monique-Cécile: Introduction. In: Guibert de Nogent, 1998. 5–41. p. (A továbbiakban: Garand, 1998.)

135 Nogen-i Guibert 216. p.

136 Levine, 1997. 3. p.

magyarjai szívesen fogadják az érkezőket, akik azonban nőket becstelenítenek meg, kunyhókat gyűjtanak fel. Az országot feldúló ellenségkép olyan tipikus elemei jelennek meg Guibert-nél, amelyek alig több mint egy évszázada még a pogány magyarok kalandozásairól szóló híradásokban voltak jelen. A francia krónikás beszámol egy *Moisson* (a latin szövegben *Moysson*) nevű erősség sikertelen ostromáról is: valószínűleg *Moson* nevének torzításáról van itt szó, az idegen névalakot a francia katonák egy hasonló, nyelvükben is jelentéssel bíró formával váltják fel.¹³⁷ Az, hogy Guibert a francia lovagok Mosonnal kapcsolatos tréfálkozását említi („a visszatérők a otthoniaknak csak annyit mondtak, hogy »moisson«-ig, az aratás idejéig jutottak, amire mindenéle hangos derűtség támadt”¹³⁸), szintén megerősíteni látszik a feltételezést, hogy a szerzetes szóbeli hagyományra épít. Beszámolója ezért első kézből kapott, hiteles forrásnak tekinthető, tükrözi azt a pozitív képet, ami a francia keresztesekben hazánkkal kapcsolatban kialakult. A szemtanúként magyar földön megfordult lovagok megjegyzéseinek beépítése a szövegbe előbbé teszi a pikárdiai krónikás tudósítását. Az, hogy információit egyszerű katonáktól és nem pedig a seregek vezetőitől szerezte, magyarázza azt a tényt is, hogy Magyarországról szólva elsősorban a vidék a nyugati szemlélő számára megdöbbentő gazdagságát, terménybőségét emeli ki, keveset tud viszont a politikai helyzetről. Nem tesz említést a magyar uralkodóról, és a földrajzi nevek közül is egyedül Mosont ismeri.

Guibert munkájával egy időben két másik szerző is „újraírta” a Névtelen *Gesta Francorum*-át: 1108 táján a költői hírnévnek is örvendő Baudri de Bourgueil (*Historia Jerosolomitana*), majd a reimsi Saint-Rémi monostor szerzetese, Robert, aki Bernard de Marmoutier apát kérésére 1107 után fogott hozzá krónikájához (*Historia Hierosolomitana*). Utóbbi mű több száz kéziratban maradt ránk, Graindor de Douai Robert-re támaszkodva alkotta meg a *Chanson d’Antioche* egy későbbi változatát (1190 k.).¹³⁹

Míg Baudri és Robert nagy népszerűségnek örvendett, Guibert eredetibb hangvételő, az alapul vett Névtelenhez képest legtöbb új adatot hozó írása csupán a mai Észak-Franciaország és Belgium, valamint Champagne vidékein volt valamelyest ismert. Munkáját nem használták fel későbbi keresztes beszámolók sem.¹⁴⁰

137 A *moisson* szó a franciában aratást jelent. A szójátékkal kapcsolatban ld. Veszprémy László megjegyzését: *Nogent-i Guibert* 217. p.

138 *Nogent-i Guibert* 217. p.

139 *Garand*, 1998. 32–33. p.

140 *Garand*, 1998. 33. p.

Az említett Robert de Reims sem bőbeszédűbb a magyarokkal kapcsolatban, mint a névtelen krónikás. „Gottfried herceg, minden frank fejedelmek közül a legelső, Konstantinápolyba menet egyenesen keresztülhaladt Magyarországon” — olvashatjuk a *Historia Hierosolomitana* második könyvében Bouillon Gottfried útja kapcsán, de tud krónikásunk a Remete Péter vezette seregek magyarországi átvonulásáról is.¹⁴¹ Baudrinál is csupán említését találjuk a Magyar Királyságnak.¹⁴²

Szintén legkorábbi kútfoink közé tartozik az 1105 és 1109 között keletkezett *Gesta Francorum expugnantium Iherusalem*. A szöveg szerzője¹⁴³ a munka előszavában jelzi, hogy Foucher de Chartres művének egy rövidített változatát szeretné elkészíteni. A Szentföld vonatkozásában azonban több olyan adatot is szerepeltet, amelyeket a korábbi krónikás nem jegyez fel. Különösen értékes részként tartják számon például a Szent Város leírását vagy az 1101. esztendő jeruzsálemi nagyszombati szertartásáról szóló meghitt beszámolót.¹⁴⁴

A keresztések magyarországi átvonulásának említése nem szó szerinti átvétel ugyan Foucher művéből, de a hasonló jellegű pár mondatos utalásokhoz képest semmilyen újdonságot nem tartalmaz:

„Másképp pedig Gottfried, Lotharingia hercege, Pannónia végein számtalan emberével sietve áthaladt; vele alemannok és szászok, szvévek és teutónok nagy sokasága ment Konstantinápolyig. (...) Remete Péter, gyalogosok megszámlálhatatlan sokaságát összegyűjtve, Pannónián átkelvén, a konstantinápolyiak császárárt elsőként üdvözölte.”¹⁴⁵

141 *Dux Godefridus prior omnium Francorum principum Constantinopolim venit, quia per Hungariam recto gressu profectus est* (Gombos III. 2060. p.)

142 *Baldrici, Episcopi Dolensis: Historia Jerosolomitana*. In: RHC. HO. IV. Paris, 1879. 18. p.

143 A francia kiadás előszava névtelen szerzőnek tulajdonítja a *gestát* (Préface. In: RHC. HO. III. Paris, 1866. XXXVI. p.), ám a *Repertorium fontium*ban már Bartolffo de Nangelo (Nangis) szerepel szerzőként (RF IV. 729. p.).

144 Préface. In: RHC. HO. III. Paris, 1866. XXXVI–XXXVII. p.

145 *Ex alio latere Godefridus, Lothariae dux, per Pannoniarum fines cum gente sua innumera properabat; cum eo Alemanni et Saxones, et Suevi, et Teutonicorum magna copia, Constantinopolim usque venerunt. (...) Petrus autem Heremita, collecta innumerabili peditum copia, per Pannoniam veniens, Constantinopolitanum imperatorem primus salutavit (...).* (*Gesta Francorum expugnantium Iherusalem* 493. p.)

I. 3. 2. A magyarok ábrázolása Albert kanonok munkájában

A XII. század második felének historiográfiai irodalmából Albert aacheni kanonok (Albert d'Aix) *Historia Hierosolymitanum de bello sacro* címen ismertté vált beszámolója tartalmazza a legtöbb adatot Kálmán király országaról.¹⁴⁶ A munka inkább német, mint francia forrásnak tekinthető. A szöveg XIX. század végi kiadója is megemlíti az azzal kapcsolatos vitát, hogy vajon a *manuscriptum*ban szereplő *Aquensis ecclesiae* alatt Aachen (Aix-la-Chapelle) avagy a dél-francia Aix-en-Provence egyházát kell-e érteni. A kéziratok azonban elsősorban a Rajna-vidéken bukkannak fel nagy számban, és Albert főként a német keresztesek tetteiről, Bouillon Gottfried lotharingiai seregének útjáról számol be. Ezek alapján már 1879-ben is valószínűsítették, hogy germán forrással van dolgunk.¹⁴⁷ Az aacheni kanonok beszámolója azonban a keresztes hadjáratok korának francia irodalmával foglalkozó kutató számára is nagy jelentőséggel bír. A *Historia Hierosolymitanum* a *Recueil des historiens des croisades* nyugati kútfőket tartalmazó sorozatának harmadik kötetében két egyértelműen francia forrás, Guibert de Nogent és Baudri de Bourgueil munkája mellett szerepel. Aachen földrajzi elhelyezkedéséből — a város a franciának tekinthető területek és a német-római birodalom határán fekszik — is következik, hogy a krónika szerzője mindkét kultúrkörrel érintkezésbe került. Albert fontossága a francia források feldolgozója számára azért is kiemelkedő, mert az eredetileg latinul író, de már ófranciára is lefordított Guillaume de Tyr éppen az aacheni kanonok munkáját veszi alapul.¹⁴⁸ A *Historia Hierosolymitanum* az 1121. esztendő történéseinek elbeszélése közben szakad meg, Albert valószínűleg befejezetlenül hagyta ránk művét. A munka lejegyzésére feltehetőleg nem az eseményekkel párhuzamosan, hanem néhány évtizeddel azokat követően került sor, a krónika 1158 táján nyerhette el végleges formáját.¹⁴⁹ Albert Guibert de Nogent-hoz hasonlóan nagyrészt a Szentföldről hazatérő lovagok elbeszéléseiből táplálkozhatott, de a sok tulajdonnév és azok vulgarizált alakjainak ismerete, a szövegben fellelhető csodás elemek arra engednek következtetni, hogy egy mára már elveszett *chanson de geste* is kiindulópontját képezhette a *Historiának*.¹⁵⁰

146 *Albertus Aquensis*

147 Préface. In: RHC. HO. IV. Paris, 1879. XXI–XXII. p.

148 Préface. In: RHC. HO. IV. Paris, 1879. XVII. p.

149 Préface. In: RHC. HO. IV. Paris, 1879. XXII. p.

150 Préface. In: RHC. HO. IV. Paris, 1879. XXVI. p.

A nyugati seregek Magyarországon történő átvonulásával foglalkozó szakaszok részletesebbek, mint bármelyik korábban említett kútfőnk erre vonatkozó említései. A dolgozatom szempontjából érdekes szöveghelyek az első könyv néhány elszórt fejezetében, valamint a második könyv első hét *caput*jában találhatók. A hadtörténet számára is értékes elbeszélést már mind Borosy, mind pedig Veszprémy göröcső alá vették,¹⁵¹ a korszakra vonatkozó eseménytörténeti ismereteink nagyrészt ebből a kútfőből származnak. Ezért az egyes fejezetek tartalmának rövid ismertetése után néhány más elemzési szempontot szeretnék itt kiemelni.

Az első könyv 6. *caput*ja arról számol be, hogy Nincstelen Valter (Gautier Sansavoir) csapatai Kálmán engedélyével békésen keresztülhaladtak az országon, de *Malevillánál* (Zimony¹⁵²) konfliktusba kerültek a magyarokkal.¹⁵³ A 7–10. *caput* Amiens-i Péter főserégének Zimony ostromával végződő útjáról,¹⁵⁴ a 23–24. fejezet pedig Gottschalk pap csapatainak Fehérvár melletti vereségéről tudósít.¹⁵⁵ A 28–29. *caput*ban az Emicho, Clareboldus (Clarembaud) és Tamás vezette keresztések útjáról olvashatunk.¹⁵⁶ A második könyv eleje Bouillon Gottfried lovagjainak a Kálmán királlyal kötött kompromisszum eredményeképp történő szabad átvonulásáról beszél.¹⁵⁷

Érdekes az igen pontosnak és informatívnak tűnő forrásszöveg alapján megvizsgálunk, milyen adatokkal rendelkezett Albert kanonok a Magyar Királyság földrajzát illetően.¹⁵⁸ Írásában a korábban bemutatott szövegekhez képest meglehetősen sok földrajzi névvel találkozhatunk: beszámol arról, hol lépnek a hadak országunk területére, hol kerülnek konfliktusba a magyarokkal, és hol kelnek át a hazánkkal délen szomszédos Bulgáriába. Ami Magyarország nyugati határait illeti, a krónika több települést is említ a vidéken úgy magyar, mint osztrák területen. Remete Péter *Cyperon* kapuja elé érkezve (*ante portam Cyperon*) küld követeket Kálmánhoz, hogy engedélyt kérjen csapatai számára a királyságon

151 Borosy, 1996.; *Veszprémy*, 2005.

152 *Veszprémy*, 2005. 504. p.

153 *Albertus Aquensis* 274–276. p.

154 *Albertus Aquensis* 276–279. p.

155 *Albertus Aquensis* 289–291. p.

156 *Albertus Aquensis* 293–295. p.

157 *Albertus Aquensis* 299–304. p.

158 A helynevekkel kapcsolatban ld. Veszprémy László jegyzeteit: *Aachenii Albert* 295–314. p.

való keresztülhaladásra (I, 7).¹⁵⁹ A névalakban Sopront gyaníthatjuk.¹⁶⁰ Gottschalk katonái *Meseburch*nál, vagyis Mosonnál¹⁶¹ érik el Magyarország területét (I, 23: „A mosoni kapuhoz és a várhoz érve tisztelettel bocsátattak be Kálmán király kegyéből”),¹⁶² és ide érkeznek meg más keresztések is (I, 28).¹⁶³ Az Emicho, Clareboldus és Tamás útjáról szóló részből azt is megtudhatjuk, hogy *Meseburch* a Duna és Lajta közrefogta mocsaras vidéken helyezkedik el, és a határvédő erősség csak hidon át közelíthető meg (I, 28): „Ám amikor a mosoni királyi várhoz érkeztek, amelyet a Duna és a Lajta mocsarai oltalmaztak, a vár hidját és kapuját zárva találták.”¹⁶⁴ Bouillon Gottfried seregei már Ausztria területén, a gall határt jelző Lajta mentén fekvő Tollenburnál megállnak, hogy a magyar uralkodóhoz küldötteket menesztve kipuhatolják szándékát (II, 1).¹⁶⁵ A csapatok az 1018-ban megnyitott zárandokúton végighaladva szeretnének eljutni a bolgár területekre: a *Malevillán*ak nevezett Zimonymál a Száván átkelve kívánnak Belgrádba érkezni. *Malevilla* többször említést kap a szövegben. „Így pedig minden sérelem és ellenséges támadás nélkül egészen Belgrádig, a bolgárok városáig jutottak, áthaladván Zimonyon, ahol a magyarok királyságának határa húzódik. Ezután békében átkeltek a Morava folyón” — olvashatjuk az első könyv 6. fejezetében.¹⁶⁶ Vizsgálat tárgyát képezhetné az a kérdés, miért szerepel Zimony az említett néven Albert munkájában. Vajon más, korábbi latin források is így említik az ország déli határát őrző erősséget, vagy arról lenne szó, hogy a keresztések nevezték így el a számukra tragikus emléküvé, konfliktusok helyszínévé váló várost? A

159 *Albertus Aquensis* 276. p.

160 Erre ld.: *Vészprémy*, 2005. 511. p.

161 *Vészprémy*, 2005. 509–510. p.

162 *Aachen*i Albert 302. p. A latin szöveg így hangzik: *Ad portam vero Meseburch et eius praesidium, gratia regis Kalomanni, venientes, honorifice introducti sunt.* (*Albertus Aquensis* 276. p.) (Itt jegyezném meg, hogy a *Catalogus*ában szereplő fejezetszámok eltérnek az ismertetett XIX. századi szövegkiadásban, valamint a magyar fordításban feltüntetett fejezetszámoktól. Az egyesség kedvéért célszerűnek láttam dolgozatomban az 1879. évi francia kiadás szerinti fejezetszámokat megtartani.)

163 *Albertus Aquensis* 293. p.

164 *Aachen*i Albert 305. p. *Sed his ad praesidium regis Meseburch venientibus, quod fluvii Danubius et Lintax, paludibus firmat pons et porta praesidii clausa reperitur (...).* (*Albertus Aquensis* 293. p.)

165 *in terram Osterreich ad civitatem Tollenburch, ubi fluvius Lintax regnum Galliae terminat* (*Albertus Aquensis* 299. p.)

166 *Aachen*i Albert 296. p. *Hic itaque, sine offensione, et aliquo adverso incursu, usque ad Bellegravam, civitatem Bulgarorum, profectus est, transiens Malevillam, ubi terminantur fines regni Hungarorum. Illic pacifice fluvium Maroe navigio trajecit.* (*Albertus Aquensis* 274. p.)

*Historia Hierosolymitanum*ban többször megjelenik az az adat is, hogy a hadak a *Maroe* folyón átkelve lépnek ki a magyar királyság területéről. Zimony azonban, ahogy a második könyvben már helyesen olvashatjuk, a Száva partján található. A 6. *caput* végén egyébként több délvidéki földrajzi adattal, a Dráva folyó és Nagyolaszi (*Francavilla*) említésével is találkozhatunk:

„Így egyik nap a másik után csöndben és békességben múlt, méltányos és igazságos árusítással telt a herceg és seregének útja a Magyar Királyságon át. Amikor elérték a **Dráva** folyót, fatörzseket kötöttek egybe, és sok ágat kötözve össze, áthajóztak a folyamon, miközben a király erős lovascsapattal kísérte őket a bal parton, Balduinnal és a többi tüsszal együtt, egészen addig, míg a **Nagyolaszinak** mondott helyig nem jutottak. Itt három napot maradtak, s pénzen szereztek be mindazt, amiben szükségét szenvedtek. Majd mindnyájan **Zimonyba** érkeztek, s a **Száva** partján öt éjszakát töltöttek.” (II, 6)¹⁶⁷

Az ország területének belsejéből Albert csupán egyetlen helynevet említ, ez pedig Fehérvár: Kálmán seregei a *Belegravae* alakban szereplő település Szent Márton kápolnájánál verik szét Gottschalk fosztogató hadait (*in campo Belegravae, secus oratorium sancti Martini* — I, 24).¹⁶⁸

Az aacheni kanonok szóhasználatával kapcsolatban érdemes talán megjegyeznünk azt is, hogy az ország nevét legtöbbször *Ungaria* alakban tünteti fel (*Walterus, cognomento Senzavohir (...) intravit regnum Ungariae* — I, 6),¹⁶⁹ de a vizsgált szövegrészek második felében *Pannoniaként* is szerepel a királyság (*et Rege una cum illo in Pannoniam regresso* — II, 6).¹⁷⁰

167 *Albertus Aquensis* 313. p. *Sic et sic per singulos dies in silentio et pace, in mensura aequa, et justa venditione Dux et populus regnum Ungariae pertransiens, ad Drowa fluvium pervenerunt: ubi congerie lignorum composita, et plurima viminum copulatione facta, eundem fluvium trajecerunt, assidue Rege cum validissima manu equitum a sinistris gradiente, una cum Baldewino et caeteris obsidibus, quousque ad locum, qui dicitur Francavilla, perventum est. Illic per tres dies remorati, vitae necessaria, et quibus indigebat exercitus, pretio mutantes, cum omnibus Malevillam descenderunt, in littore Sowa diebus quinque pernoctantes.* (*Albertus Aquensis* 303. p.)

168 *Albertus Aquensis* 290. p. Az 1879-es szövegkiadás előszavának szerzője külön megemlíti, hogy nem sorolható Albert számos tévedése közé az, hogy Belgrádot az első könyv 25. *caputjában* Meseburchhoz közeli településként tünteti fel. Itt ugyanis nem a bolgár Belgrádról, hanem Székesfehérvárról van szó (Préface. In: RHC. HO. IV. XXIV–XXV. p.).

169 *Albertus Aquensis* 274. p.

170 *Albertus Aquensis* 303. p.

Összességében tehát megállapítható, hogy Albert több pontos adattal is rendelkezik Magyarország határvidékeit illetően. A tanulmányozott fejezetekben öt magyar (*Cyperon*, *Meseburch*, *Malevilla*, *Francavilla*, *Belegrava*) és egy határ menti osztrák település (*Tollenburch*) kerül említésre. Beszél a Zimonnal szemközti, már bolgár földön fekvő *Bellegraváról* is, de Bulgária területéről egyébként több földrajzi helyet is felsorol. A Magyar Királyságról vízrajzi adatokkal is rendelkezik, folyóink közül a Duna (*Danubius*), a Lajta (*Lintax*), a Morava (*Maroe*), a Dráva (*Drowa*) és a Száva (*Sowa*) szerepelnek nála.

Albert szövege bőbeszédű forrás, így a magyarság nyugati megítélésével kapcsolatban is fontos következtetéseket vonhatunk le szóhasználatából. Kálmán királlyal először az első könyv 6. *caputjában* találkozhatunk, ahol neve mellett a legkeresztényibb jelzőt olvashatjuk (*rege christianissimo Ungarorum*), a kereszteseket jóságosan (*benigne*) fogadó, békés átvonulásukat lehetővé tevő bölcs uralkodóként jelenik meg (*concessus est sibi pacifice transitus per universam terram regni sui*).¹⁷¹ Az aacheni kanonok népünk bemutatását tartalmazó szöveghelyeiben azonban nem mindig ír rólunk ilyen elismerően, munkájában kettősség figyelhető meg. Jelen van egyrészt a békés szándékú magyarság, amely lehetővé teszi, hogy a hadak áthaladjanak országán, biztosítja ellátásukat, és ha fel is lép a sereg túlkapásaival szemben, azt jogosan, országa védelmében teszi. Ugyanakkor más részletek csalárdnak, hitszegőnek, a rablás lehetőségét keresőnek mutatják be a királyság lakóit — igaz ez főként a délvidéki magyarokkal kapcsolatban, akik Zimonymál kifosztják a hátramaradó kereszteseket. A kétféle magyarságrépre szeretnék most néhány példát hozni. Az első könyv 23. fejezete olyan országgént mutatja be hazánkat, ahol a zarándokok békésen haladhatnak keresztül. Amikor Gottschalk csapatai visszaélnék a magyarok vendégszeretetével, a szerző is jogosnak tartja Kálmán haragját és velük szembeni fellépését:

„A királyt feldúlta e gyalázat, miként egész háza népét is felbőszítette, s megparancsolta vazallusainak, hogy fegyverkezzenek, s jelére egész Magyarországot mozgósította e gyalázat és az összes többi gaztett megbosszulására: egyetlen zarándoknak se kegyelmezzenek, mivel ilyen ocsmányságot műveltek.” (I, 24)¹⁷²

171 *Albertus Aquensis* 274. p. A király mellett egy magyar főembert, a délvidéki Guz bánt ismeri a szerző név szerint (*Albertus Aquensis* 276 p.).

172 *Aacheni Albert* 303. p.

Később Gottfried követői felelősségre vonják a hadak átvonulását korábban akadályozó, a kereszteseket Fehérvárnál szétszóró magyar királyt, aki teljes joggal hivatkozik Gottschalk katonáinak vétkeire, arra, hogy a neki felróható kegyetlenkedésekre országa védelme érdekében került csupán sor:

„A keresztényeknek üldözői nem vagyunk, ám ha valami kegyetlenséget mutattunk is irányukban, vagy vesztükre törtünk, ezt igen nagy segítségtől kényszerítve tettük.” (II, 3)¹⁷³

Az egyezséget népünkkel betartó lotharingiai herceg lovagai békésen jutnak el a Drávaig, a magyarok méltányos és igazságos áron biztosítják ellátásukat:

„Így egyik nap a másik után csendben és békességben múltott, méltányos és igazságos árusítással telt a herceg és seregének úja a Magyar Királyságon át.” (II, 6)¹⁷⁴

Hasonlóan fogalmaz Albert, amikor Remete Péter csapatai jutnak el Zimonyig:

„Péter a király és övéi irányába megnyilvánuló jóakarátának megörült, és valóban békésen haladtak át Magyarországon, a megélhetésükhöz szükséges dolgokat az ellenérték fejében méltányos mennyiségben és mértékben megkapván; egész csapatával minden viszály nélkül így jutott el Zimonyig.” (I, 7)¹⁷⁵

A magyarságnak azonban — Albert leírásában — van egy másik arca is. A *Malevillánál* a katonákat kifosztó városlakók csalárd lélekkel (*perversae mentis* — I, 6) cselekszenek,¹⁷⁶ Guz (Géza) bán pedig pénzhétségtől vezérelve (*avaritia corruptus* — I, 7) készül a keresztesek megtámadására.¹⁷⁷ A Fehérvárnál szavukat megszegő és Gottschalk katonáit ígéretük ellenére lemészároló királyi vitézekről is elítélő hangnemben szól a krónikás:

„Így miután a fegyvereket hiánytalanul elhelyezték a raktárban, megfélemlítettek a királynak a [zarándokok] népe irányában megígért becsületről és kíméletről.

173 *Aachen* Albert 309. p.

174 *Aachen* Albert 313. p.

175 *Aachen* Albert 297. p.

176 *Albertus Aquensis* 275. p.

177 *Albertus Aquensis* 276. p. vö. *Aachen* Albert 298. p.

Sőt inkább kegyetlen támadással rontottak rájuk, levágták a fegyverteleneket és kifosztottakat, s a legkegyetlenebb vérengzést vitték véghez. Azok a jelenlévők, akik épp hogy el tudtak menekülni, tanúskodnak arról, hogy így történt: a levágott, legyilkolt tetemek és vérük beborította az egész fehérvári mezőt, s csak kevesen kerültek el a mártíromságot.” (I, 24)¹⁷⁸

A magyarok magatartása Albert véleménye szerint nem egyeztethető össze keresztény mivoltukkal. Kezdetben Remete Péter nem akar hinni a Guz bán terveivel kapcsolatos híreszteléseknek, mert úgy hiszi, keresztény nép nem járhat el ily módon: „mivel a magyarok és a bolgárok keresztény felebarátaik voltak, nem akart róluk ekkora gaztettet feltételezni” (I, 7).¹⁷⁹ Egy másik szöveghelyen a délvidéki magyarok pogány népekkel együtt jelennek meg a bolgárok zsoldosaiként:

„A vezér előbbi parancsára a város védelmére bolgárok, kunok, s zsoldfizetés fejében besenyőkkel együtt nagyszámú magyar érkezett (...)” (I, 10)¹⁸⁰

Kissé emlékeztet a leírás a Roland-ének soraira, ahol népünk katonáit Baligán babiloni emír az egész pogány világot egyesítő seregében találjuk.¹⁸¹

Találunk olyan részeket is, ahol Albert Kálmán király és a keresztények seregének szembenállásáról beszél:

„Erre számítva ereszkedtek le, amikor a király 700 felfegyverzett lovaskatonájába ütköztek, akik a keresztények seregének a kikémlésére indultak.” (I, 28)¹⁸²

Máshol népünk „Isten ostoraként” jelenik meg: a keresztések átvonulását akadályozó magyarok az Úr büntetésének eszközei. A nyugati lovagoknak korábbi vétkeik, a zsidókkal szembeni kegyetlenkedéseik miatt kell a csapásokat, a Fehérvár melletti vereséget elviselniük.

„Úgy hiszik, hogy itt az Úr keze csapott le a zarándokokra, akik mértéktelen tisztátlanságban és buja házasságtörésben vétkeztek a színe előtt, s a hazátlan

178 *Aachen* Albert 304. p.

179 *Aachen* Albert 298. p.

180 *Aachen* Albert 301. p.

181 Roland-ének: ófrancia históriás ének egy oxfordi kéziratból. Ford.: Rajnavölgyi Géza. Bp., 1996. 91. p. (Eötvös klasszikusok) (A továbbiakban: *Roland-ének*.)

182 *Aachen* Albert 306. p.

zsidókat, még ha Krisztus ellenfelei is, sokkal inkább pénzsóvárságból, mint az isteni igazságért gyilkolták le kegyetlenül, mivel Isten igazságos bíró, s senkit nem kényszerít arra, hogy akarata ellenére vagy kényszer hatására vegye magára a katolikus hit jármát.” (I, 29)¹⁸³

Guibert-hez hasonlóan egyébként az aacheni kanonok is gazdag, főként élelmiszerekben bővelkedő országgént tekint a magyar földre. A Zimonyt elfoglaló keresztések rengeteg zsákmányt visznek magukkal: nem csupán gabonát, nyájukat és borokat találnak az erősségben felhalmozva, de nagyszámú lovat is.

„Miután Péter győzelmet aratott, Zimony várában öt napon át maradt egész csapatával, mivel nagy bőségben letek élelemre, találtak itt gabonát, birkanyájukat, marhákat, bort nagy mennyiségben és lovakat számolatlanul.” (I, 7)¹⁸⁴

A forrás részletesebb bemutatását, elemzését — annak ellenére, hogy nem tekinthetjük egyértelműen francia kútfőnek — azért tartottam szükségesnek, mert, ahogy majd láti fogjuk, Guillaume de Tyr ezt a leírást ülteti elbeszélésébe. Mivel ófrancia fordításban az ő munkája terjed el nagy számú kéziratban a mai Franciaország területén, az eredetileg az aacheni kanonok által lejegyzettek válnak a XI. századi magyarsággal kapcsolatban francia földön élő kép meghatározó elemeivé.

I. 3. 3. *Fulco verses beszámolója a keresztes hadak vonulásáról*

Kevésszer emlegetett, de szintén a XII. században keletkezett forrás a Gombos által¹⁸⁵ Fulco nevű szerzőnek tulajdonított *Historia gestorum et viae suis temporis Hierosolomytanae*, amelynek különlegességét az adja, hogy verses formában, latin *hexameterek*ben beszél az első keresztes hadjárat eseményeiről. A mű XIX. századi kiadását¹⁸⁶ tartalmazó kötet előszavából pontosabb tájékoztatást kaphatunk a krónikás személyéről. Az elbeszélő költemény hat olyan, a XII. és a XVIII. század között készült kéziratban maradt ránk, ahol szerzőként egy bizonyos *Gilo Parisiensis* (*Gilon de Paris*) szerepel. Ez a változat öt könyvében

183 *Aacheni Albert* 307. p.

184 *Aacheni Albert* 299. p.

185 *Gombos* II. 963–969. p.

186 *Fulco* — *Gilo*

csak Nicea ostromától kezdve tájékoztat a lovagsereg Jeruzsálem felé haladásáról. Csupán egyetlen *manuscriptum* őriz egy ennél bővebb változatot, amely három könyvből álló és egy bizonyos *Fulcótól* (*Foulques*) származó prológusában a keresztes hadjárat előkészületeiről is megemlékezik. A prológ a seregek Konstantinápolyba érkezéséig jut el meséjében, és itt Fulco jelzi, hogy egy másik szerző, Gilo előadásában ismerhetik meg olvasói a történet folytatását. Azonban ebben a charleville-i kéziratban további kiegészítéseket is találhatunk a csak Gilo verzióját őrző szövegekhez képest. Az említett előszóban a forrást bemutató filológus így három különböző időben keletkezett írást különít el egymástól:

- a) Gilo szövege a legkorábbi változat, feltehetőleg 1120 előtt keletkezett. Mintájául valószínűleg a *Gesta Francorum* szolgált, de felhasználhatta más krónikák elemeit is.
- b) Fulco az előzményeket elének táró bevezetője már Gilo munkájának ismeretében készülhetett el. A szerzőről szinte semmilyen pontosabb információval nem rendelkezünk, és a prológus keletkezésével kapcsolatban is csupán annyit jegyezhetünk meg, hogy minden bizonnyal Aacheni Albert krónikájának születése (1158) után íródott, és a XII. század utolsó harmadára (ekkorra datálható a *manuscriptum*) már készen volt. A Bouillon Gottfriednak és a német részvételnek tulajdonított nagy jelentőség miatt feltételezhetjük, hogy Fulco elsősorban az aacheni kanonok munkájára vagy akár Ekkehard elbeszélő forrására támaszkodott. Szó szerinti egyezések azonban egyetlen általunk ismert kútfővel sem figyelhetők meg, és hozzájuk képest új elemek is fellelhetők a szövegben.
- c) Egy harmadik szerző tollából kerülhettek a kéziratba a Gilo öt könyvébe épített betoldások.¹⁸⁷

A dolgozatom szempontjából érdekes szöveghelyek Fulco prológusában (annak 2., illetve a 3. könyvében) találhatók.

A *hexameter*ben írt keresztes beszámolóban sokkal kevesebb a tulajdonnév, mint Albertnél: csupán a frank és német seregek vezéreinek nevét ismeri, de a magyar uralkodót vagy főembereit egyáltalán nem. Helységnevek sem találhatók munkájában, annak ellenére, hogy a szöveg fordulatai megerősíteni látszanak: valóban a *Historia Hierosolomytanum*ból táplálkozik. Annak eseményeit

187 Préface. In: RHC. HO. V. Paris, 1895. CXL–CXLVIII. p.

azonban egybemossa, pontosság helyett az irodalmibb kifejezőmódra törekszik. Sok mindent el is hagy az eredeti beszámolóból, írása így kisebb történeti forrásértékkel bír. A magyarokkal kapcsolatos sablonosabb szófordulatok mégis adalékot szolgáltatnak arra nézve, hogyan vélekedik a nyugati krónikás népünkről. A *chansons de geste*-ekkel rokonítható mű toposzoknak tekinthető kifejezéseket is alkalmaz. Érdemes talán megemlíteni, hogy a szövegben Magyarország valamennyiszer *Pannonia* alakban fordul elő, és amíg Albert *Hungari*ról, addig Fulco *Hunir*ről beszél.¹⁸⁸ Tekinethető ez egyfajta mitizálásnak: szerzőnk talán a nomád magyarokról a históriás énekekben élő képet igyekszik beépíteni a már keresztény országról szóló beszámolóba. Fulco szerint is Magyarország déli határait átlépve kezdődik a barbár népek (*Vulgares*) világa (*Sic ex Pannoniis laceri excessere manipuli. / Hinc iter aggressi per fines Vulgariorum, / Quos vocitant Thracas, [...]*).¹⁸⁹

I. 3. 4. Guillaume de Tyr: *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*

Guillaume de Tyr a keresztes hadjáratok legismertebb tengerentúli krónikása, történeti munkája a XII. század historiográfiai irodalmának egyik csúcspontja.¹⁹⁰

Guillaume Jeruzsálemben született 1130 táján, és itt is fejezte be életét 1186-ban, egy évvel azelőtt, hogy Szaladin csapatai a várost bevették volna. 1170 körül kezdte írni *Historiá*ját egy hosszabb nyugati tartózkodás után: 1146 és 1165 között Párizsban, illetve Rómában folytatott tanulmányokat. Keletre visszatérve Akrában lett kanonok, majd 1175-től a tyrusi érseki székben találjuk.¹⁹¹

A jeruzsálemi uralkodó kérte fel, hogy írja meg a tengerentúli királyságok történetét az arab–keresztény konfliktusok kezdetétől egészen a szerző korának eseményeiig. Huszonkét könyvre osztott munkájában Guillaume az 1183. esztendő tárgyalásáig jut el. Környezete kérésére belefog egy 23. fejezet megírásába is, de ezt már nem sikerül befejeznie. A könyvek eredetileg nem viselnek címet, viszont mindegyikük megannyi alfejezetre bomlik, ily módon könnyítve meg

188 Pl.: Fulco — Gilo 704. p.

189 Fulco — Gilo 706. p.

190 A Tengerentúl szellemi életéről ld.: Runciman, 1999. 1000–1002.

191 Zerner, Monique: Chronique. Guillaume de Tyr. Troisième tiers du XIIIe siècle. Introduction. In: Croisades et pèlerinages: récits, chroniques et voyages en Terre Sainte, XII–XVIe siècle. Édition établie sous la direction de Danielle Régner-Bohler. Paris, 1997. (A továbbiakban: Zerner, 1997.) 499. p.

a tájékozódást a terjedelmes beszámolóban. A krónikás érsek az első keresztes hadjárat vonatkozásában az általunk már jól ismert történeti források adatait veszi alapul. A XII. század első évtizedeinek bemutatására Foucher de Chartres *Historia Hierosolomytanája* áll rendelkezésére, de használ egy, az antiochiai hercegség területén keletkezett forrást is, és talán ismerhette Mathieu d'Édesse örmény krónikáját. Guillaume kiemelkedő jelentőségét az adja, hogy az 1140-es évektől kezdve az ő *Historiája* az egyetlen Keleten íródott latin kútfőnk. Munkája keletkezésének idején is nagy népszerűségnek örvendett: francia és angol szerzők írták újra a Szentföld visszafoglalásának történetét a tyrusi érsek beszámolójára támaszkodva. Már 1194-ben megszületett a *Historia* egy ismeretlen szerző tollából származó, még latin nyelvű folytatása. 1220 és 1223 között a művet francia nyelvre is átültették, majd a század folyamán elkészült a *partes transmarines* történetének feldolgozása egészen az 1277. évig. Ez az immár eredetileg is vulgáris nyelven íródó *continuatio* a *Livre de conquest*, illetve a *Roman d'Eracles* címeken vált ismertté.¹⁹²

Guillaume rengeteg feldolgozást megélt *Historiájának* a magyarokkal kapcsolatban adatokat tartalmazó részei a krónika első két könyvében találhatók. Az első keresztes hadjárat időszaka a XII. század második felében alkotó szerző számára már a feledés homályába vesző periódus, amelyről csupán a korábbi írásos emlékekből nyerhet információkat. Az 1096. év történéseinek elbeszélésekor szinte szó szerint megismétli az Albert aacheni kanonok által mondottakat. Újabb adalékokat az 1096. év eseményeinek vonatkozásában a tyrusi érsek beszámolójából nem kaphatunk, csupán a szóhasználatban, a stílusban találkozhatunk kisebb-nagyobb különbségekkel. Táblázatban foglalom össze, hogyan feleltethetők meg Guillaume krónikájának fejezetei a *Historia Hierosolymitanum* egyes *caputjaival*:

Guillaume de Tyr <i>Historiája</i>	Albert <i>Historiája</i>	A fejezetben elbeszített események
I. 18.	I. 6.	Nincstelen Valter (Gautier Sansavoir) csapatainak Kálmán szabad átvonulást biztosít. A sereg <i>Malevilláig</i> békésen halad előre, de az ország déli határán fekvő városnál sérelem éri őket:

192 Zerner, 1997. 499–502. p.; Runciman, 1999. 995. p.

- a magyarok kifosztanak néhány hátramaradt keresztet. Valter átjut Bulgáriába.¹⁹³
- I. 19. I. 7. Remete Péter is békésen halad át az országon, ám *Malevillánál* értesül a kereszteseket korábban ért sérelmekről, ezért az erősséget megostromolja. A csapatok zsákmánnyal megrakottan indulnak meg Bulgáriába.¹⁹⁴
- I. 27. I. 23–24. Gottschalk csapatai is engedélyt kapnak Kálmántól a szabad elvonulásra, de visszaélnék a magyarok vendégszeretetével. A királyi sereg Fehérvárnál készül lecsapni rájuk, de a lovagok túlerejét látva a magyarok cselhez folyamodnak.¹⁹⁵
- I. 28. I. 24. Kálmán megbocsátást és további vendégszeretet ígér, amennyiben a keresztések kiszolgáltatják fegyvereiket a magyaroknak. Gottschalk lovagjai bíznak az ígéletben, ám a magyarok csalárdul lemészárolják a védtelenül maradt teutonokat.¹⁹⁶
- I. 29. I. 28. Az Emicho, Clareboldus, Tamás és más lovagok vezette sereg Moson alá érkezik. Kálmán korábbi rossz tapasztalati miatt nem kívánja lehetővé tenni szabad átvonulásukat.¹⁹⁷
- I. 30. I. 28–29. A keresztések sikertelenül ostromolják Mosont.¹⁹⁸
- II. 1. II. 1. Gottfried lotharingiai herceg az ausztriai Tollenburghoz érkezik seregével. Hírt kapva a korábbi keresztések sorsáról, követeket küld Kálmánhoz, hogy megkérdezze, beengedi-e csapatait az országba.¹⁹⁹
- II. 2. II. 2–3. Gottfried követének szavai és Kálmán válasza. A magyar király csupán országát kívánta védeni, szükségszerű volt a nyugati lovagok túlkapásaival

193 *Willermus Tyrensis* 47–49. p.

194 *Willermus Tyrensis* 50–52. p.

195 *Willermus Tyrensis* 63–64. p.

196 *Willermus Tyrensis* 64–66. p.

197 *Willermus Tyrensis* 66–67. p.

198 *Willermus Tyrensis* 67–69. p.

199 *Willermus Tyrensis* 71–72. p.

- II. 3. II. 4–6. szembeni fellépés. A követnek megegyezést javasol a szabad átvonulás feltételeiről.²⁰⁰
A feltételekről Sopronban állapodnak meg. A herceg seregei békésen vonulnak *Malevilláig*. Közben Gottfried testvére a magyar király túszaaként biztosítja, hogy a keresztesek ne tegyenek kárt az országban. A hadak átkelnek a Száván.²⁰¹

A *Historia Hierosolymitanum*ból kibontakozó magyarságkép tehát nem sokat változik, a jeruzsálemi királyságban az eseményektől majd egy évszázados távolságban alkotó Guillaume-tól aligha várhatnánk, hogy népünkkel kapcsolatban bármilyen első kézből szerzett értesüléssel rendelkezzen. Néhány apróbb eltérésre azonban szeretném felhívni a figyelmet.

Általában elmondhatjuk, hogy Guillaume forrásához képest rövidebben fogalmaz, az általa feleslegesnek vélt információkat nem őrzi meg. Jó példa erre rögtön az első könyv 18. fejezetének nyitómondata, amely először említi Magyarországot. Albert írásában ugyanennél a résznél a következőket olvashatjuk:

„Az Úr megtestesülésének 1096. évében, a 4. indictióban, amikor Henrik negyediként volt király, harmadikként pedig a rómaiak fenséges császára, királyságának 43., császárságának pedig 13. évében, II. Orbán, azaz Odoard pápasága idején, március 8. napján a Nincstelenként is emlegetett Valter, a kiváló lovag, francia gyalogosok csapatával, akik mellett csak nyolc lovas volt, a fentebb már említett Péter remete biztatására, jeruzsálemi útjuk nyitányaként belépett Magyarországra.” (I, 6)²⁰²

Guillaume viszont nem tartja lényegesnek megadni, mely német-római császár uralkodása és mely pápa pontifikátusa alatt indultak el Gautier Sansavoir keresztesei, csupán az elbeszélés szempontjából fontos részeket őrzi meg. Ezáltal kevésbé precíz ugyan, de stílusa sokkal gördülékenyebb:

„Az Úr megtestesülésének 1096. évében pedig, március hónapban, a hó nyolcadik napján a Nincstelennek nevezett Valter, a nemes és a fegyverforgatásban serény

200 *Willermus Tyrensis* 72–75. p.

201 *Willermus Tyrensis* 75–76. p.

202 *Acheni Albert* 295–296. p.

férfiú gyalogos csapatok roppant nagy sokaságával (ugyanis kevés lovas volt vele) elsőként kelt útra, és a németek országán átkelve eljutott Magyarországra.” (I, 18)²⁰³

Igaz ez krónikájának más részeire is: Guillaume sokszor Albertnél tömörebben adja elő az eseményeket, a *Historia Hierosolymitanum* több *caputjának* cselekményét néha egyetlen fejezetbe sűríti.

A földrajzi nevek nagy részét — ha kisebb helyesírási eltéréssel is — átveszi Alberttől, településeink közül említi Mosont (*Meeszeburg* — I, 29),²⁰⁴ Sopront (*Ciperon* — II, 2),²⁰⁵ Fehérvárt (*Bellegrava* — I, 27)²⁰⁶ és természetesen Zimonyt (*Malavilla* — I, 18),²⁰⁷ viszont nem kerül be szövegébe az Albert által is csak érdekességképpen megemlített *Francavilla*. Folyóink közül szerepel nála a Morava (*Maroe* — I, 18),²⁰⁸ a Duna és a Lajta (*fluminibus maximis, Danubio et Lintace* — I, 29),²⁰⁹ valamint a Száva (*in ripa fluminis Savoia* — II, 3),²¹⁰ kihagyja viszont a Drávát. A magyar uralkodót természetesen név szerint ismeri, de az Albert krónikájában konspiráló *Guz* bánról hallgat. Szükségtelennek tartja tehát, hogy részletekben menő adatokat szolgáltatson olvasója számára egy igen távoli országgal kapcsolatban, beilleszt viszont munkájába olyan mondatokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a *lector* valamiféle képet alkothasson magában a magyar földről:

„A magyarok országa pedig, mivel mocsarak veszik körül és nagy folyók övezik, megközelíthetetlen, hacsak nem nyílik bejárat vagy kiút bizonyos átjárókon keresztül, melyek maguk is igen szűkek, azok számára, akik az ország területére belépni vagy onnan távozni kívánnak.” (I, 18)²¹¹

203 *Anno igitur ab Incarnatione Domini 1096, mense Martio, octava die mensis, quidam Galterus, cognomento Sensaveir, vir nobilis et in armis strenuus, cum ingenti multitudine pedestrium turmarum (nam paucissimos secum habebat equites) primus iter arripuit, et pertransiens Teutonicorum regnum, in Hungariam descendit. (Willermus Tyrensis 47 p.)*

204 *Willermus Tyrensis* 67. p.

205 *Willermus Tyrensis* 75. p.

206 *Willermus Tyrensis* 64. p.

207 *Willermus Tyrensis* 48. p.

208 *Willermus Tyrensis* 48. p.

209 *Willermus Tyrensis* 67. p.

210 *Willermus Tyrensis* 76. p.

211 *Est autem regnum Hungariae paludibus interjectis, et magnis fluminibus praecinctum, et inaccessibile; ita ut nisi certis locis, et iis vehementer angustis, volentibus introire vel egredi, non pateat introitus vel exitus. (Willermus Tyrensis 47. p.)*

Árnyalatnyi különbségek vehetők észre a magyarság megítélésével kapcsolatban is. Guillaume is elítéli a magyarok zimonyi álnokságát vagy a Fehérvárnál túlerőben lévő ellenféllel szembeni cselvetést, de elődjénél kevésbé használ pejoratív kifejezéseket. Bár egy helyen a tyrusi krónikás is úgy fogalmaz, hogy Kálmán királyságának lakói természetüknél fogva hamisak,²¹² a *malevillai* incidensnél kimaradnak a népünket csalárdnak, pénzéhesnek bemutató jelzők. Azok a szövegrészek sem szerepelnek, ahol a magyarok a pogányok zsoldosaiként, a kereszténység ellenfeleiként harcolnak. A Moson ostromát elbeszélő fejezet végén mindkét szerzőnk szükségesnek tartja, hogy magyarázatot adjon a keresztesek sorsára, immár két seregük pusztulására. Mind Albert, mind Guillaume a nyugati hadakat látja vétkesnek. Míg azonban az aacheni kanonoknál a magyarság egyfajta isteni büntetésként jelenik meg, addig a tengerentúlon keletkezett elbeszélés pozitív hangon szól népünkről. Nem általánosságban beszél a frank lovagok túlkapásairól, hanem a közvetlenül minket ért sérelmeket rója fel nekik:

„Ilyen és ehhez hasonló megmozdulásoktól rázkódott meg csaknem a teljes Nyugat, és szinte valamennyi nép egyenként csapatokat szervezett; egyesek fejedelmek irányítása alatt, mások pedig mintegy vezető nélkül kezdték meg útjukat. Mégis a legrövidebb utat — amelyet azok, akik Magyarországra értek, bizonyára felfedeztek — hamarosan teljesen lezárták előttük, szertelenségük és számos túlkapásaik miatt, amelyeket gyakorta és igazságtalanul követtek el a vidék lakosaival szemben azok, akik elsőként haladtak át az országon. Ezért az utánuk érkezők nagy gondot fordítottak arra, hogy megnyerjék maguknak a magyarok királyának kegyét.” (I, 30)²¹³

212 *Quos postquam Hungari armis incumbentes viderunt et ad resistendum animatos, perpendentes quod non sine suorum multa strage poterant eis vim inferre, erant quippe fortes viri, armorum usum habentes, quique non facile vellent gratis animas ponere, more suo dolis tentant peragere quod viribus nequeunt.* (I, 27) (Willermus Tyrensis 64. p.)

213 *His ergo et hujusmodi motibus pene totus concutiebatur Occidens, et seorsum turmas agebant pene nationes universae, et aliae sub principibus, aliae quasi acephalae iter aggrediebantur. Viae tamen compendium, quod qui per Hungariam descenderant, certum erat reperisse, propter insolentiam eorum et enormitates nimias, quas frequenter et praeter meritum, regionis inferebant habitatoribus, transeuntes qui praecesserant, eis penitus negabatur. Unde et eos, qui subsequebantur, reddiderunt magis sollicitos, ut regis Hungarorum sibi gratiam conciliarent.* (Willermus Tyrensis 69. p.)

Guillaume tehát nem sokat változtat Albert elbeszélésén, de összességében megállapíthatjuk, hogy nála toleránsabbnak, népünkkel inkább szimpatizáló krónikásnak tűnik. Magyarázható ez talán a tyrusi püspök életútjával is. Olyan szerzőről van szó, aki egy keleti kereszties államban látta meg a napvilágot, élete során bizonyára különböző kultúrájú népcsoportokkal került érintkezésbe, és Európa több országában is megfordult. Feltételezhető, hogy kevesebb előítélettel fordult az idegenek felé, mint az életét nagy valószínűséggel ugyanazon a vidéken leélő Albert.

Míg Gombos *Catalogus*ában kizárólag a latin nyelvű krónikasöveget olvashatjuk, addig a *Recueil des historiens des croisades* tartalmazza annak ófrancia fordítását is. Sok középkori mű vulgáris nyelvre való átültetése az eredeti munka módosítását, a kompozíció átírását vonta maga után, Guillaume fordítója azonban — ha a latin változathoz képest szegényesebb nyelvi eszköztárral élve is — követi a tyrusi püspök szövegét. Így a számunkra jelentőséggel bíró részletek francia fordításban való áttanulmányozása korábbi elemzésünkhöz nem ad érdemi kiegészítést.

I. 3. 5. Jacques de Vitry *Historia Orientalis*

A fent említett, az első kereszties hadjárat magyar vonatkozásairól hosszabban beszámoló kútfők mellett Jacques de Vitry²¹⁴ a Kelet világát bemutató, a középkori

214 A krónikásról a francia kiadás előszavából szerezhetünk információkat. Jacques de Vitry a XIII. század első felében élt († 1244). Marie de Nivelles hívására érkezett a liège-i püspökségbe, ahol különféle egyházi tisztségeket töltött be. Ékesszólásának híre eljutott III. Ince pápához is, aki felkérte, készítse elő az albigenek elleni kereszties hadjáratot. Languedoc-ba ment, ahol később felajánlották neki az akrai püspökséget. Jeruzsálemből intézett felhívásokat a nyugati királyságokhoz a keleti kereszties államok megsegítése érdekében, de az átélt borzalmak és vereségek arra készítették, hogy visszatérjen a mai Belgium területére, ahol egy ideig Oignies monostorának békéjét élvezte. Élete végén Itáliában, IX. Gergely pápa környezetében találjuk, ahol a tusculumi püspökséget nyerte el, majd bíborosi rangra emelkedett. Még jeruzsálemi tartózkodása idején kezdte el írni a Guillaume de Tyr munkája után a Keletről a legkomplexebb képet festő beszámolóját, mely nem annyira a történeti elbeszélő forrásokkal, mint inkább a később népszerűvé váló útirajzokkal mutat rokon vonásokat. Jacques de Vitry érdekes részletekről tájékoztatja európai olvasóját a keleti népek erkölceit, hitvilágát illetően. Az anekdotázó stílusban előadott, mesékkel átszőtt első könyvet követő *Historia Occidentalis* sötét színekkel jeleníti meg a Nyugat bűnös világát. Kelet és Nyugat bemutatása után munkája harmadik egységében a Jeruzsálembé érkezését követő időszak eseményeinek állít emléket a szerző. (Ezzel kapcsolatban ld.: *G[uizot], F[rançois]: Notice sur Jacques de Vitry. In: Collection des mémoires relatifs*

utazóirodalom értékes forrásaként számon tartott *Historia Orientalis*ában is találkozhatunk népünkkel foglalkozó rövidebb részekkel. Közülük számunkra az 1096. év eseményeiről tájékoztató néhány sor lehetne érdekes, de krónikásunk — Alberttel, Guillaume-mal vagy Fulcóval ellentétben — a keresztesek keleti útjáról csupán szüksézáúan beszél. A magyarokkal kapcsolatban az országon való átvonulás tényén kívül semmilyen információt nem közöl, inkább a bolgárok barbárságáról és kegyetlenségéről emlékezik meg.

„Az 1096. évben Remete Péter, akit mindkét nembeliek nagy sokasága követett, átkelve a németek országán, Magyarország részein keresztül Konstantinápolyba érkezett meg. Útja során a bolgárok népétől sok kellemetlenséget kellett elszenvednie, és egy csatában seregéből majdnem tízezer embert veszített el. Mintegy kétezer kocsit és szekert, gyermekeket és asszonyokat, sok vagyontárgyat és mindenféle ellátmányt tartottak vissza maguk számára és vettek el tőlük erőszakosan az előbb mondott barbárok és hitetlenek.”²¹⁵

Ez a XIII. századi forrás a Gombos *Catalogus*ában szereplő legkésőbbi keresztes beszámoló, amely említést tesz a clermont-i zsinatot követően összegyűlt nyugati hadak Magyarországon történő áthaladásáról.²¹⁶

Írásomban áttekintettem az első keresztes hadjárat korának forrásanyagában fellelhető, a magyar történelem szempontjából érdekes híreket. Összefoglalásul

à l'histoire de France. Histoire des croisades par Jacques de Vitry. Avec une introduction, des suppléments, des notices et des notes par [François] Guizot. Paris, 1825. VII–XII. p.)

215 *Anno 1096 Petrus eremita, copiosam utriusque sexus secum trahens multitudinem, Theutonicorum regnum transiens, per partes Hungariae Constantinopolim pervenit. Multa autem in via illa a gente Bulgarorum passus incommoda de exercitu suo fere decem millia amisit in praelio. Currus etiam et plaustra usque ad duo millia cum parvulis et mulieribus et divitiis multis, et varia suppellectilia, a praedictis barbaris et impiis hominibus detenta sunt et violenter ablata.* (Gombos II. 1218. p.)

216 A keresztes hadjáratok nyugati forrásait tartalmazó *Recueil des historiens des croisades* külön forrásként kezeli Jacques de Vitry *Historiájának*, legalábbis a munka egy részének ófrancia nyelvű fordítását (Anonymi, ut videtur Jacobi Vitriacensis, proemium Belli sacri. In: RHC. HO. V. 391. p.). A *traductor* személye ismeretlen. A kritikai kiadás előszava vitatja, vajon valóban a XIII. századi ismert keleti beszámólót tarthatta-e a kezében az ófrancia szöveget lejegyző klerikus vagy esetleg annak egy korábbi, szintén Jacques tollából származó, talán már eredetileg is vulgáris nyelven keletkezett változatát (Préface. In: RHC. HO. V. Paris, 1895. CVII–CVIII. p.). Ez utóbbi feltételezés kevésbé tűnik valószínűnek, így egyáltalán nem biztos, hogy szövegünket érdemes önálló hagyomány részének tekinteni.

megállapítható, hogy — hasonlóan a Szent István uralkodásáról tudósító beszámolókhöz — sok esetben itt is csak rövid közlések maradtak ránk, amelyek értékítéletet is alig fogalmaznak meg népünkkel kapcsolatban. Guibert de Nogent bőbeszédűbb leírása azonban jelzi, hogy a század végétől valóban megnőtt az érdeklődés a keresztény Európa peremén elhelyezkedő állam iránt. A Kálmán országának gazdagságáról beszámoló egykorú kútfő mellett további szövegeket is találtunk, amelyek részletesen beszámolnak a keresztesek és a magyarok konfliktusairól. Az Aacheni Albert munkájára támaszkodó Guillaume de Tyr forrásánál kevesebb pontos adattal dolgozik ugyan, de a lotharingiai krónikásnál jóval pozitívabb képet rajzol a XI–XII. század fordulójának magyarságáról.

II. A magyarok megjelenése a korabeli irodalmi forrásokban

Dolgozatom végén szeretném megemlíteni, hogy a fent elemzett elbeszélő kútfőkhöz, történeti szövegekhez hasonlóan az ezredfordulót követő időszak irodalmi termése is bőségesen szolgáltat információkat a magyarok nyugati megítélésével kapcsolatban. A krónikások többé-kevésbé tárgyilagos hangvételű beszámolóihoz képest a *chanson de geste*-ek, az epikus költészet termékei jóval szubjektívebb képet őriznek a korai Árpád-korról, a XI–XII. századi magyarságról. A leírásokba gyakran archaikus elemek vegyülnek: a kalandozó hadjáratok emléke, a pogány magyarsággal kapcsolatos elképzelések továbbéltek a keresztény magyar állam születését követő periódus énekeiben is.

Írásomban a magyarságképpel kapcsolatos vizsgálatok szempontjából különös értékes szövegeket nem tárgyalom részletesen, hiszen, ahogyan Csernus Sándor is megfogalmazza, az irodalmi vonatkozások a korai francia nyelvű anyag feldolgozott részét képezik.²¹⁷ Eckhardt Sándor vizsgálatai nyomán régóta ismertté vált, hogyan jelennek meg a magyarok a legelső francia nyelvű irodalmi forrásokban, így a Roland-énekben és más *chanson de geste*-ekben.²¹⁸ A közelmúltban Szabics Imre is foglalkozott a középkor francia–magyar irodalmi kapcsolataival.²¹⁹ A már francia nyelven keletkezett, a Magyar Királysággal kapcsolatban információt hordozó történeti szövegek részletes feldolgozását Csernus Sándor a XIII–XV. század vonatkozásában végezte el, de munkájában

217 Csernus, 1999. 133. p.

218 Eckhardt, 1943.

219 Szabics, Imre: De Peire Vidal à Bálint Balassi. Études sur les contacts poétiques franco–hongrois du Moyen Âge et de la Renaissance. Bp., 2003. (A továbbiakban: Szabics, 2003.)

külön fejezet szentelt a magyar történelem legelső francia nyelvű forrásainak is. A francia historiográfia fejlődésével kapcsolatban korábban megjegyeztük, hogy a népnyelvű történetírás csupán a XII–XIII. századtól kezdett tért hódítani, irodalmi művek azonban már ezt megelőzően is születtek vulgáris nyelven. A magyarsággal szemponjtából érdekes irodalmi alkotások kimerítő felsorolását, a velük kapcsolatos hazai és külföldi szakirodalom legfontosabb eredményeinek összefoglalását megtalálhatjuk a szegedi történész említett értekezésében,²²⁰ ezért itt csupán Csernus legfontosabb észrevételeit szeretném röviden ismertetni.

Mivel az ezredforduló utáni két évszázad folyamán a történelmi ismeretek elsősorban az epikus költészet révén közvetítődtek, a legtöbb magyar vonatkozású információ is ezekből a művekből került elő. Az irodalmi hagyománynak nagy jelentősége volt a magyarokról alkotott kép kiformalódásában és abban, hogy az országunk iránti érdeklődés fennmaradt. Sokszor a későbbi krónikásanyagba is éppen az irodalmi források megőrizte motívumok kerültek be népünkkel kapcsolatban.²²¹

Ezekben a munkákban egymás mellett létezett a kalandozások korában a pogány magyarokkal kapcsolatban kialakított negatív kép és a már kereszténnyé vált távoli királyság pozitívabb ábrázolása.²²² A kereszténységgel szembenálló magyarságot örökíti meg a Roland-ének is:²²³ a magyarok a szaracénok oldalán jelennek meg a „Keresztények” és „Hitetlenek” harcában, de hasonlóan említi népünket a már későbbi, a XII–XIII. század fordulóján keletkezett változatában ismert *Le cyle de la geste des Loherains* is. A Kis Pippin (751–768) korának arisztokráciáját bemutató ciklus egyik darabja a reimsi érsek magyarok elleni küzdelmét írja le, és a kalandozók 917-es betörésének emlékét őrzi.²²⁴ Az első keresztes hadjárat környékéről származó *Chanson d'Antioche*-ban is az ellenség táborában találjuk a magyarokat, arab, perzsa és almoráv harcosok mellett.²²⁵ Népünk pozitív kontextusban a történeteket gazdagító mesés fordulatokban jelenik meg. A leggyakoribb, hogy valamely hős a magyar király lányának vagy fiának bizonyul, így például Nagylábú Berta, Nagy Károly anyja, aki Florus magyar király

220 Csernus, 1999. 133–143. p., 269–272. p., 328–333. p.

221 Csernus, 1999. 132–133. p.

222 Csernus, 1999. 135–136. p.

223 A téma részletes feldolgozását ld.: Eckhardt Sándor: Les Hongrois-Sarrasins dans la chanson de Roland et les croisés français en Hongrie. In: Eckhardt, 1943. 73–90. p.

224 Minderről ld.: Eckhardt Sándor: Souvenir épique des Hongrois conquérants. In: Eckhardt, 1943. 105–112. p.

225 Csernus, 1999. 133–135. p.

lányaként szerepel.²²⁶ A magyar uralkodótól való leszármazás kivételesen nemes eredetet jelöl, a távoli országgal való kapcsolat egzotikumot, különlegességet kölcsönöz a figurának.²²⁷ Csernushoz hasonlóan az irodalomtörténész Szabics Imre is két csoportját különíti el azoknak az irodalmi alkotásoknak, amelyekben a magyarok szerepelnek. Szerinte a korai epikus művek közvetítette negatív képet a XIII. század regényeiben váltja fel népünk már egyértelműen pozitív ábrázolása.²²⁸

Sokszor nehéz azonban megmondani, hogy pontosan mely időszak magyarságával kapcsolatban közvetítenek információkat a mesés elemeket tartalmazó epikus művek. Bár a Roland-ének ún. oxfordi kézírata a XII. századból maradt ránk,²²⁹ a nép ajkán hosszú idő alatt kiformalódott *chanson de geste* még az államalapítás korát megelőző időszak kalandozó magyarjait jelenítheti meg. Valószínűleg a kalandozásokkal kapcsolatos negatív élményanyag rakódott le a már említett *Chanson d'Antioche*-ban is, de talán nem tartható kizártnak az sem, hogy a keresztes történetírók megőrizte gyakran pejoratív kép cseng vissza az epikus mű soraiban: a zimonyi konfliktus után nyilván barbár népként tekinthettek a nyugati keresztes vitézek Kálmán alattvalóira. Azok a szövegek, amelyek a magyar király rokonaként mutatják be valamely hősíket, már a keresztény királyság megszületése utáni magyarságképet tükrözhetik.²³⁰ Azt, hogy mennyire nehéz is eldönteni, vajon teljes egészében fiktív szereplőkről van-e szó, vagy valós történeti tény építettek be munkájukba az elbeszélők, jól példázza egy, a XIII. század első negyedéből ránk maradt regény is. A *Florence de Rome*-ban Fülöp király fiaiként bemutatott magyar hercegek, *Esmeré* és *Milon* Szabics szerint a képzelet alkotta figurák,²³¹ de a szöveget a századelőn feldolgozó Karl Lajos még más álláspontot képviselt. Úgy vélekedett, hogy az *Esméré* alak a magyar Imre

226 Szent Márton is megjelenik Florus magyar király leszármazottjaként, a *Les Sept Dormans* című epikus költemény pedig hét remete történetét beszéli el, akik közül a legillusztrisabb magyar származású. A témát szintén Eckhardt dolgozza fel: *Eckhardt Sándor*: Les sept dormants, Berthe aux grands pieds et la Manekine. In: *Eckhardt*, 1943. 91–104. p. A témával foglalkozik még: *Király Ilona*: Szent Márton magyar király legendája. A magyar bencések árpádkori francia kapcsolatai. A Berta-monda magyar vonatkozásai. Bp., 1929. 28–40. p.

227 Csernus, 1999. 135–137. p.

228 Szabics Imre: Premiers monuments des contacts poétiques occitano-hongrois et franco-hongrois. In: *Szabics*, 2003. 9. p.

229 Rajnavölgyi Géza: Előszó. In: *Roland-ének* 5. p.

230 Csernus, 1999. 134–136. p.

231 Szabics, Imre: „Chanson d’aventures” ou „chanson de mésaventures”: Florence de Rome. In: *Szabics*, 2003. 30. p.

(a franciában *Émeric* vagy *Aimeri*) névvel hozható összefüggésbe, és így a szerző talán a XI. századi magyar történet bizonyos motívumait őrizte meg a regény fordultatos cselekményében. Ugyanakkor a két testvér viszálya Imre király és András herceg a XIII. század elején a hatalomért folytatott harcát is idézheti.²³²

A *chansons de geste*-ek csupán homályos, fiktív történetbe ágyazott utalásokat tartalmaznak a korai Árpád-kor magyarságával kapcsolatban, ám a lírai költészet néhány alkotása személyes tapasztalatok alapján számol be középkori királyságunk viszonyairól. Az Imre király udvarában is megfordult provanszál költő, Peire Vidal, valamint a keresztes hadjáratokban is részt vett Gaucelm Faidit munkássága azonban túlmutat jelen dolgozat időkeretein.²³³

Zárszó

Dolgozatomban azt igyekeztem a rendelkezésünkre álló francia kútfők alapján megvilágítani, hogyan jelenik meg a korai Árpád-kor, a Szent István uralkodásától Könyves Kálmán haláláig terjedő időszak a nyugati királyság krónikáshagyományában. A forrásszövegek elemzése alapján azt mutattam be, hogy milyen kép élt a fiatal Magyar Királyságról Nyugat-Európa franciának tekinthető régióiban.

Írásomban a korszakkal kapcsolatos francia területen keletkezett kútfők alapján két kérdéskört vizsgáltam részletesebben. Bemutattam egyrészt, hogyan látták forrásaink a keresztény hitre tért magyarságot, milyen, még a pogányságra utaló jelzők találhatók a vizsgált szövegrészekben, hogyan jelenítették meg Szent István már keresztény királyságát. Egy másik nagyobb egységben azzal foglalkoztam, hogyan ábrázolták hazánkat a keresztesek 1096. évi magyarországi átvonulásáról szóló krónikák. Ezen két, a beszámolók alapján részletesebben kibontható téma mellett két forrásszöveg részletesebb bemutatásának szenteltem egy külön egységet: Hélinand de Froidmont és Albéric de Troisfontaines már XIII. századi, de a korai Árpád-korral kapcsolatban legtöbb adatot tartalmazó krónikáinak.

Röviden szeretném itt összegezni a vizsgálataim során szerzett legfontosabb tapasztalatokat. Elsőként hangsúlyoznám, hogy a XI. századi eseményekre

232 Karl álláspontját ismerteti: *Szabics, Imre*: „Chanson d’aventures” ou „chanson de mésaventures”: Florence de Rome. In: *Szabics*, 2003. 29–30. p.

233 Erről ld.: *Szabics Imre*: Premiers monuments des contacts poétiques occitano-hongrois et franco-hongrois. In: *Szabics*, 2003. 11–15. p.; *Csernus*, 1999. 139–140. p.

vonatkozó, a későbbi időszakokhoz képest gyér, szákszavú forrásanyag sokkal kisebb terét engedi az elemző munkának, mint a XIII–XV. századi, már francia nyelvű elbeszélő források, útleírások. Bár az általam készített katalógus több mint negyven forrást sorakoztat fel, ezek legnagyobb része alig néhány mondatos beszámoló csupán, így ezek mindegyikére az elemző részekben nem tértem ki, mindössze egyszer-egyszer, példaként idéztem őket. Azok a kútfők, amelyek terjedelmük, szóhasználatuk révén alkalmasak voltak arra, hogy bemutassuk, hogyan látták a XI. századi magyarokat a nyugati krónikások, nem az elmondott eseményekkel kortárs beszámolók. A részletesebb keresztes források is jórészt egy emberöltő távlatából tekintenek vissza 1096-ra. A XIII. századi ciszterci források pedig XII. századi német munkák adatait veszik át, illetve első kézből, közvetlenül magyar földről kapott, de már a kor politika változásainak megfelelően torzított beszámolókat építenek be írásaikba (így például az 1213-as Gertrúd-merénylet hatására kialakult negatív Gizella-képet). Ennek következtében az elemző munka nem annyira arra tudott választ adni, hogyan látták a franciák Magyarországot a XI. században, hanem sokkal inkább arra, milyen hagyományanyag jött létre és örökítődött tovább a későbbi századok francia forrásanyagában a korai Árpád-kor vonatkozásában.

Természetesen nem került itt elemzésre valamennyi lehetséges téma. Nem vizsgáltam például külön az 1040-es évek, majd Salamon idejének belső harcairól, a német támadásokról való híradásokat, ezeket a rövid beszámolókat kevésbé tartottam beszédesnek annak vonatkozásában, milyen kép alakult ki a magyarokról francia földön. Nem szóltam a vallon forrásokról sem, hiszen úgy vélem, a főként a betelepülésekkel kapcsolatban adatokat rejtő krónikák bemutatása nem hozna számottevő új eredményt. Nem került sor ebben a dolgozatban a kútfők idegen nyelvű szakirodalmának teljes körű ismertetésére sem. Leginkább a kiadásokhoz fűzött tanulmányokat használtam fel, és igyekeztem magukat a szövegeket megvizsgálni.

A források tanulmányozása révén arra a megállapításra juthatunk, hogy Nyugat-Európa hamar elfogadta Magyarországot a keresztyén államok sorában. A kalandozások vad, félelmet keltő magyar lovasainak jellemzésére szolgáló jelzők hamar elmaradni látszanak, és még ha néha vissza-vissza is térnek a pogány múltra történő utalások, a francia források magyarságképét inkább pozitívnak érezhetjük. A keresztesekkel konfliktusba keveredő Kálmán is megértésre talál Guillaume de Tyr elbeszélésében: sorait végigolvasva sokkal mélyebb nyomot hagy az olvasóban a terményekben gazdag országát védelmező, a lovagokkal békés kompromisszumra kész, bölcs uralkodó rajza, mint a Zimonymál csalárdul eljáró, a frankokat kifosztó magyaroké.

A francia kútfőket kiválasztva természetesen a periódusra vonatkozó nyugati forrásoknak csupán kis részét vettem vizsgálat alá. A német, itáliai vagy angol munkák információi alapján bizonyára színesedhetne a XI. századi magyarság európai megítélésével kapcsolatos képünk.